

**Київський національний торговельно-економічний університет**

**Кафедра міжнародного, цивільного та комерційного права**

**ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА**

на тему:

**ПОДРУЖЖЯ (ДРУЖИНА, ЧОЛОВІК) ЯК СУБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ  
ПРАВОВІДНОСИН**

Студентки 2 курсу, 6 групи,  
спеціальності 081 «Право»  
спеціалізації «Цивільне право  
і процес»

Дем'яненко Катерини  
Миколаївни

Науковий керівник  
Д.Ю.Н.

Примак Володимир  
Дмитрович

Гарант освітньої програми  
Д.Ю.Н.

Примак Володимир  
Дмитрович

**Київ-2020**

## ЗМІСТ

|                                                                                                 |           |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>ВСТУП.....</b>                                                                               | <b>3</b>  |
| <b>РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДРУЖИНИ, ЧОЛОВІКА</b>   |           |
| 1.1. Шлюб як юридичний факт об'єктивного цивільного права .....                                 | 7         |
| 1.2. Поняття і зміст цивільно-правового статусу дружини, чоловіка.....                          | 15        |
| 1.3. Порядок і межі здійснення суб'єктивних цивільних прав та обов'язків дружини, чоловіка..... | 23        |
| <b>РОЗДІЛ 2. УЧАСТЬ ДРУЖИНИ, ЧОЛОВІКА В ОКРЕМИХ ВИДАХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН</b>               |           |
| 2.1.Подружжя як учасники особистих немайнових правовідносин.....                                | 33        |
| 2.2.Подружжя як суб'єкти права власності.....                                                   | 39        |
| 2.3.Подружжя як учасники договірних правовідносин.....                                          | 51        |
| <b>ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....</b>                                                              | <b>56</b> |
| <b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</b>                                                          | <b>60</b> |

## ВСТУП

**Актуальність теми.** Однією з найбільших цінностей, створених людством, є сім'я. Сім'я виступає посередником між особистістю і суспільством, транслятором фундаментальних цінностей від покоління до покоління. У сучасний період розвитку суспільства стає очевидним і зрозумілим те, що чоловік і жінка як суб'єкти сімейних та цивільних правовідносин наділяються особливими правами й обов'язками, що відрізняють їх від інших членів сім'ї. Відповідно до ст. 21 СК України, шлюб визначається як сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану [49]. Ст. 49 ЦК України встановлено, що шлюб є актом цивільного стану [62]. Варто зазначити, що в окремих випадках норми цивільного права застосовуються до сімейних відносин, це свідчить не про відставання сімейного права, не про його прогалини, а про наявність об'єктивних підстав до цивільно-правового регулювання зазначених відносин. Тут особливо помітною виявляється близькість цивільного та сімейного права, підкреслюється рухливість меж між ними, що приводить до заощадження правових засобів, яке виражається в застосуванні норм цивільного законодавства в сфері сімейних відносин. Актуальність питання підкріплюються процесом рекодифікації (аналогії) цивільного законодавства. Водночас постає питання про співвідношення норм цивільного і сімейного права. З огляду на це особливу увагу слід приділити правовим наслідкам шлюбу, які в цивільному законодавстві розглядаються як особливий юридичний факт, різновид актів цивільного стану

Питання цивільно-правового статусу подружжя є недостатньо вивченим у науковій літературі. Окремі аспекти елементів цивільно-правового статусу подружжя досліджували такі вчені-правознавці: В. К. Антошкіна [54], О. В. Дзера [45], І. В. Жилінкова [57], З. В. Ромовська [51] та ін. Водночас питання цивільно-правового статусу подружжя

(чоловіка, дружини) досліджено фрагментарно і потребує розробки та аналізу.

**Метою дослідження** є встановлення особливостей цивільно-правового статусу подружжя (дружини, чоловіка).

Для досягнення поставленої мети потрібно виконати наступні **завдання**:

- 1) розглянути шлюб як юридичний факт об'єктивного цивільного права;
- 2) визначити поняття і зміст цивільно-правового статусу чоловіка, дружини;
- 3) дослідити порядок і межі здійснення суб'єктивних цивільних прав та обов'язків дружини, чоловіка;
- 4) визначити особливості участі подружжя в особистих немайнових правовідносинах;
- 5) визначити особливості правового статусу подружжя як суб'єктів речових правовідносин власності;
- 6) виявити форми та способи участі подружжя у договірних правовідносинах.

**Об'єктом дослідження** виступають суспільні відносини з приводу участі подружжя в цивільних правовідносинах.

**Предметом дослідження** є подружжя (дружина, чоловік) як суб'єкти цивільних правовідносин.

**Методи дослідження** обрано відповідно до мети і задач дослідження, з урахуванням його об'єкта та предмета. Було використано дві групи методів наукового пізнання: загальнонаукові (діалектичний, аналізу та синтезу, формально-логічний, системно-структурний) та спеціальні методи, що використовуються в юридичній науці (порівняльно-правовий, техніко-юридичний). Діалектичний метод надав змогу виявити найзагальніші закономірності процесу розвитку правового регулювання участі подружжя в цивільних правовідносинах. Метод аналізу використовувався для виявлення

основних ознак правових явищ цивільно-правового статусу чоловіка, дружини, на основі яких за допомогою методу синтезу було сформульовано основні дефініції, які стосуються предмета дослідження. Формально-логічний метод дозволив сформулювати низку суджень, понять та висновків. Правова природа участі чоловіка, дружини в окремих видах цивільних правовідносин виявлені за допомогою системно-структурного методу дослідження. За допомогою порівняльно-правового методу виявлено співвідношення цивільно-правового та сімейно-правового регулювання цивільно-правового статусу чоловіка, дружини. У процесі дослідження використовувалися також інші загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання.

**Наукова новизна дослідження** полягає у подальшому удосконаленні наукових підходів щодо визначення правового статусу подружжя (чоловіка, дружини) як учасників цивільних правовідносин. Зокрема, положення наукової новизни притаманні окремими пропозиціям щодо вдосконалення законодавства, а саме: з приводу закріплення можливості передачі у власність одному з подружжя нерухоме майно та інше майно, право на яке підлягає державній реєстрації, якщо інше не встановлено законом та поширення режиму спільної сумісної власності на набуте майно та режим спільних солідарних зобов'язань, якщо інше не буде доведено в суді.

Окремі положення випускної кваліфікаційної роботи викладено у статті «Цивільно-правовий статус подружжя (дружини, чоловіка)», що опублікована у збірнику наукових статей «Цивільне та комерційне право: виклики сьогодення». Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2020.

**Практичне значення** одержаних результатів полягає у можливості використання отриманих висновків: у науково-дослідній сфері – для подальшої розробки доктринальних положень щодо цивільно-правового статусу чоловіка, дружини; у сфері правотворчості – для узгодження та подальшого удосконалення положень цивільного та сімейного законодавства України; у навчально-методичній роботі – при підготовці навчально-

методичної літератури та викладанні дисциплін «Цивільне право» та «Сімейне право».

**Структура випускної кваліфікаційної роботи.** Відповідно до мети та завдань дослідження робота складається зі вступу, двох розділів, які включають в себе шість підрозділів, висновків та пропозицій, списку використаних джерел. Повний обсяг роботи становить 67 сторінок. Список використаних джерел складається з 70 найменувань.

## РОЗДІЛ 1

### МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЧОЛОВІКА, ДРУЖИНИ

#### 1.1. Шлюб як юридичний факт об'єктивного цивільного права

Цивільний стан – правове становище конкретної фізичної особи як носія персоніфікованих і належних тільки їй суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Цивільно-правовий стан фізичної особи – об'єкт правової охорони цивільним та публічним правом. Відповідно ст. 49 ЦК [3] актами цивільного стану є події та дії, які нерозривно пов'язані з фізичною особою і започатковують, змінюють, доповнюють або припиняють її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків. Серед актів цивільного стану виділяються такі акти які: фіксують факти, що впливають на правове становище фізичної особи та спрямовані на індивідуалізацію фізичної особи шляхом присвоєння і реєстрації його імені. Таким чином, шлюб є актом цивільного стану, який фіксує факти, що впливають на правове становище фізичної особи.

У сімейному законодавстві України вперше поняття шлюбу знайшло своє визначення з прийняттям 10 січня 2002 року Сімейного кодексу України. Стаття 21 СК України визначає шлюб як сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану [2], тобто визначення поняття шлюбу, надане в ст. 21, здійснюється через термін «союз» і через такі ознаки, як мета – створення сім'ї, умова – державна реєстрація шлюбу.

Аналіз норм чинного Сімейного кодексу України, присвячених укладення шлюбу, здійсненню подружжям прав і обов'язків, на наш погляд, дозволяє визначити шлюб як добровільний і рівноправний союз чоловіка і жінки, спрямований на створення сім'ї, підлягає обов'язковій державній реєстрації, який породжує для них взаємні особисті та майнові права й

обов'язки. Водночас можна стверджувати, що шлюб – це як інститут особливого роду, так і юридичний факт об'єктивного цивільного права.

Загальнотеоретична характеристика юридичних фактів перш за все вказує на необхідність звернення до формально-юридичного методу дослідження, який вимагає встановлення значення такого терміна, як «факт». Словники пропонують його розуміти як «дійсність, реальність, те, що об'єктивно існує (подія, явище тощо)» [60, с. 34], «філософське та логіко-методологічне поняття, що має два основних значення:

- 1) об'єктивні, реально існуючі події, властивості, відносини, зв'язки об'єктів світу і процеси їх зміни;

- 2) особливий клас висловлювань – справжніх висловлювань, достовірність яких чітко встановлена» [65, с. 382]; «загальнонаукова та філософська категорія, що позначає кінцеві одиниці досліджуваного предмета, знання про які повинно володіти достовірністю. Фактичне в цьому сенсі означає щось абсолютно істинне, що є останнім аргументом у теоретичних суперечках. Факти мають загальну методологічну значимість і доказову силу саме з причини своєї об'єктивності і незалежності від суб'єкта і від будь-яких його інтерпретацій завжди залишаються єдністю абсолютно пізнаного, гіпотетично досліджуваного і непізнаного» [58, с. 109].

У функціональному аспекті за юридичними фактами визнається роль «важелів», що зрушують норми об'єктивного права до дії, виступають умовами, які забезпечують можливість виникнення, зміни та припинення правовідносин [48, с. 60]. Таке базове розуміння має бути покладено в основу визначення юридичних фактів для цілей нормативно-правового й індивідуально-правового врегулювання сімейних відносин, а також вивчення закономірностей їх розвитку на науковому рівні.

Як відзначає О.І. Харитонова, наведене визначення поняття юридичного факту поєднує в собі два нерозривно пов'язаних моменти: матеріальний і юридичний. З одного боку, це явище дійсності – подія або дія. У цьому сенсі йдеться про матеріальний, а точніше «реальний» факт. Але, з

іншого боку, цей реальний факт, будучи передбаченим нормою права, породжує відповідні правові наслідки, а тому є не просто «фактом реальності», а фактом юридичним [66, с. 45]. О.В. Басай вказує на подвійний характер природи юридичного факту і необхідності виділення матеріальної і ідеально-правової складових його сутності: 1) у вигляді реального життєвого явища або процесу; 2) у вигляді нормативної науково-практичної конструкції (факту-моделі). Факт як явище об'єктивної дійсності матеріальний, а як правова модель ідеальний, є абстракцією, набором юридично виділених ознак [21, с. 10].

Зауважимо, що СК України та ЦК України не визначають поняття «юридичний факт», однак вміння точної кваліфікації тих чи інших життєвих обставин як відповідного елементу складу правовідносин є важливою передумовою справедливого й ефективного врегулювання суспільних відносин. Відповідно, правове врегулювання цивільних та сімейних відносин має виходити із загальнотеоретичного уявлення про юридичні факти як про: 1) життєві обставини – дії та події, наявні або відсутні; 2) прямо або опосередковано визначені гіпотезою норми права; 3) такі, що є підставою для виникнення зміни або припинення відповідних юридичних наслідків [70, с. 67].

Таким чином, юридичні факти в цивільному та сімейному праві можуть бути визначені як суспільні явища правового характеру, такі як дії, події, стани тощо, які слугують підставою виникнення, зміни та припинення правовідносин, в межах яких реалізуються особисті немайнові та майнові права та обов'язки, настання інших правових наслідків у фізичних осіб, пов'язаних між собою шлюбом, кровним спорідненням, спільним проживанням і побутом, усиновленням, іншими сімейно-правовими зв'язками.

Залежно від юридичних наслідків юридичні факти поділяються на факти, що породжують правовідносини (наприклад, укладення шлюбу), факти, що змінюють правовідносини (наприклад, укладення договору про

порядок спільного користування об'єктами спільної сумісної власності), факти, що припиняють правовідносини (наприклад, розірвання шлюбу). Крім того, слід погодитись із вченими, які також наголошують на необхідності виокремлення змішаного виду юридичних фактів, які поєднують у собі ознаки правозмінюючих і правоприпиняючих юридичних фактів [26, с. 8], а також виділення правопоновлюючих юридичних фактів, тобто юридичних фактів, наявність яких спричиняє поновлення прав та обов'язків, які існували раніше.

Ми також вважаємо необхідним доповнення представленої на сьогодні у правовій доктрині класифікації юридичних фактів на факти, що тягнуть за собою виникнення, зміну або припинення правовідносин, і юридичні факти, що призводять до інших юридичних наслідків (у першу чергу йдеться про набуття, зміну або втрату відповідного правового статусу).

З точки зору наведеної вище загальнотеоретичної характеристики, скажімо, досягнення шлюбного віку особами, які бажають зареєструвати шлюб, має розглядатися за вольовою ознакою як юридична подія (причому абсолютна, оскільки факт досягнення або недосягнення відповідного віку від діяльності людини не залежить), позитивний юридичний факт (оскільки з ним пов'язана можливість виникнення відповідних правовідносин). А от сам факт укладення шлюбу має набути характеристики правомірної юридичної дії, а саме – юридичного акту.

Для ілюстрації можна навести ще один приклад: набуття майна під час шлюбу, але на підставі договору дарування або в порядку спадкування є юридичним фактом, з яким пов'язане виникнення на таке майно особистої приватної власності одного із подружжя. Це є позитивний юридичний факт, юридична дія у формі юридичного акту.

Отже, шлюб є таким різновидом юридичного факту як правоутворююча правомірна юридична дія.

Відповідно до ч. 1 п. 4 ч. 2 ст. 11 ЦК України [3], цивільні права та обов'язки виникають з юридичних фактів. Виходячи з указаної норми

цивільного законодавства, зазначені права виникають у подружжя в силу юридичного факту (дії) – укладення шлюбу. При цьому з моменту настання зазначеного юридичного факту в чоловіка та жінки, які проживають однією сім'єю без шлюбу, не тільки виникають відповідні цивільні права, а й відповідно до ч.1 ст.12 ЦК чоловік та жінка можуть здійснювати їх вільно, на власний розсуд. Тобто встановлення даного факту означає надання йому юридичного значення, що в свою чергу дозволяє належним чином реалізувати свої права.

Сімейний кодекс закріпив важливе положення про те, що якщо особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами не врегульовані цим Кодексом, вони регулюються відповідними нормами Цивільного кодексу України, якщо це не суперечить суті сімейних відносин (ст. 8 СК). Таким чином, цивільне законодавство може застосовуватися до майнових та особистих немайнових відносин між членами сім'ї за умови, що вони не врегульовані відповідними нормами сімейного законодавства і є необхідні норми цивільного законодавства.

Як відомо, правове регулювання цивільних відносин із загальнотеоретичного уявлення про юридичні факти як про відповідні життєві обставини, що прямо або опосередковано визначені гіпотезою норми права і виступають підставою для виникнення, зміни або припинення відповідних юридичних наслідків. Одним із таких юридичних фактів є шлюб.

Зазначимо, що будь-яка галузь права розрахована на застосування до певної групи суспільних відносин. Тим часом, на практиці трапляються ситуації, коли відсутні норми, які регламентують відносини в якійсь галузі права, але вони існують у суміжній галузі права. У подібних випадках йдеться про субсидіарне застосування норм права. Необхідно відзначити, що субсидіарне застосування норм цивільного законодавства до сімейних відносин довгий час є предметом дискусій у юридичній літературі.

У сучасній доктрині приватного права склалося два основних підходи щодо місця сімейного права в системі права і, відповідно, щодо галузевої приналежності відносин, які виникають між членами сім'ї. Прихильники першого підходу виходять з того, що сімейне право є підгалуззю цивільного права. Так, І.В. Жилінкова наголошує, що сімейне право становить підгалузь цивільного права, хоча в системі цивільного права воно характеризується певною уособленістю, що обумовлюється особливостями відносин, які регулюються нормами сімейного права, та своєрідністю засобів їх правового регулювання [54, с. 44].

Прихильники другого підходу вважають, що сімейне право є самостійною галуззю прав. Зокрема, Т. В. Боднар цілком слушно зауважує, що сімейне право є своєрідним, специфічним правовим масивом, правова природа якого і місце в системі українського права, як і раніше, викликають полеміку. Разом із тим є всі підстави для визнання сімейного права самостійною галуззю українського права, яка містить як приватноправові (переважно), так і публічно-правові (які обслуговують власне сімейні відносини) норми. Подібне розуміння місця сімейного права дозволить йому не лише «не загубитися» і без того у складній і багатоаспектній палітрі цивільних відносин, що охоплюють як особисті немайнові, так і майнові (речові, зобов'язальні, корпоративні, спадкові) відносини, а й далі розвиватися як самостійній галузі права, не обмеженій при регулюванні сімейних відносин приватноправовим характером норм ЦК України [23, с. 87]. З цією позицією ми не погоджуємось, враховуючи наступне.

При створенні Сімейного кодексу був зроблений свідомий вибір у сторону диспозитивного регулювання, тому що воно наділяє учасників сімейних відносин правом самим визначати їх зміст. Врегульовані таким чином відносини одержують такий же захист, як і встановлені законом. Сьогодні, наприклад, норми права, які визначають законний режим майна подружжя, застосовуються тоді, коли подружжя не побажало укласти шлюбний договір або він визнаний недійсним. Таким чином, держава

утримується від нав'язування своєї волі членам сім'ї, наділяючи їх правом вирішувати, яка модель сімейних правовідносин їм більше до вподоби.

Аналізуючи вищевикладене та підсумовуючи дані літературних джерел, можна зробити висновок, що наразі імперативний метод у регулюванні сімейних відносин уступає місце диспозитивному, що є ще одним свідченням зближення сімейного та цивільного права. На нашу думку, сімейне право по відношенню до цивільного варто розглядати як дочірню галузь права, оскільки регулювання сімейних відносин здійснюється за допомогою приватних загально-правових механізмів, сформульованих у Цивільному кодексі.

Не можна оминати увагою те, що нині відбувається значне розширення сфери дії цивільного права. Цивільно-правові засади все більше проникають у сферу сімейних відносин. Зокрема, у Сімейному кодексі закріплено широке поле можливостей застосування норм Цивільного кодексу до регулювання сімейних відносин, введено диспозитивні засади договірного врегулювання сімейних відносин, поширено принцип свободи договору на сімейні відносини. Усе це свідчить про можливість повернення в найближчий час сімейного права до «материнської» галузі права. Тому можна з високим ступенем вірогідності прогнозувати повне визнання юридичною наукою сімейного права підгалуззю цивільного права.

Треба відзначити, що законодавче формулювання підстав застосування цивільного законодавства до сімейних відносин не охоплює в повній мірі усього кола цих відносин. Наприклад, деякі норми цивільного права, які застосовуються у сімейному законодавстві взагалі не підпадають під категорію майнових чи особистих немайнових відносин. Це норми про правила застосування позовної давності, обчислення строків та деякі інші. Крім того, хотілося б звернути увагу на те, що спочатку Сімейним кодексом України не передбачалося застосування норм цивільного законодавства до регулювання особистих немайнових відносин в сім'ї. Сімейний кодекс був доповнений такою нормою Законом України «Про внесення змін до

Сімейного та Цивільного кодексів України» № 524-V (524-16) від 22.12.2006 року. Це правильно, тому що особа володіє особистими немайновими правами від народження або за законом, більшість з яких їй належить довічно. Вступ до шлюбу суттєво не змінює обсяг цих прав. Ці права, як правило складають зміст цивільної правоздатності громадян і охороняються не сімейним, а цивільно-правовим законодавством. Неможливо провести чітку лінію поділу особистих немайнових прав, що регулюються сімейним правом та іншими галузями права [68, с. 178].

Тому часто при вирішенні спорів зв'язаних з особистими немайновими правами в сфері сім'ї треба звертатися до норм цивільного права. Це пояснюється тим, що кожен із подружжя, перебуваючи у шлюбі, одночасно є правоздатним громадянином і носієм тих прав, що становлять зміст його правоздатності. На основі вищевикладеного пропонуємо викласти норму статті 8 СК України таким чином: «Якщо особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами або інші правові питання не врегульовані цим Кодексом, вони регулюються відповідними нормами Цивільного кодексу України, або іншими актами цивільного законодавства, якщо це не суперечить суті сімейних відносин».

Можна відзначити, що шлюб є найважливішим юридичним фактом, що являє собою вільний і добровільний союз чоловіка і жінки, спрямований на створення сім'ї, що укладається в порядку, встановленим законом, який породжує подружні особисті немайнові та майнові права і обов'язки.

У зв'язку з цим вважаємо доцільним розглядати шлюб в цивільно-правовому контексті як юридичний факт, договір між жінкою та чоловіком щодо їх статусу в майбутньому як співвласників майна, набутого у шлюбі. Дане положення слід реалізувати при ознайомленні наречених з їхніми правами та обов'язками як майбутнього подружжя (ст. 29 СК України), наголошуючи на тому, що після реєстрації шлюбу, але за відсутності шлюбного договору, вони будуть співвласниками майна, яке належатиме їм

на праві спільної сумісної власності. Отже, виходячи з аналізу норм СК України, можна говорити про статус осіб, а саме подружжя, яке є особливим суб'єктом цивільних відносин та отримує свою правосуб'єктність тільки після реєстрації шлюбу.

## **1.2. Поняття і зміст цивільно-правового статусу чоловіка, дружини**

Вступ у цивільно-правові відносини можливий лише за наявності статусу суб'єкта таких відносин. Відтак, вступ у цивільні відносини чоловіка, дружини і володіють певним сімейно-правовим, цивільно-правовим статусом ускладнений подвійною природою таких суб'єктів. Саме тому зауважимо, що сімейно-правовий статус і цивільно-правовий статус є взаємопов'язаними, але різними за своєю природою. Цивільно-правовий статус подружжя похідний від шлюбу.

Поняття правовий статус все більше утверджується як одна з найважливіших категорій юридичної науки. Дана категорія відображає все різноманіття правових зв'язків, які складаються в різних сферах життя і діяльності людини [37, с. 87].

Так, цивільно-правовий статус громадянина можна визначити як правове становище суб'єктів цивільного права, що володіють сукупністю прав, обов'язків і відповідальності, які забезпечуються та гарантуються цивільно-правовими нормами і реалізуються в цивільно-правових відносинах [38, с. 88].

Видається правильним вважати, що галузеві статуси (в тому числі цивільно-правовий статус) конкретизує зміст загального правового статусу особи відносно до певних видів відносин, що складаються в суспільстві.

Залежно від ступеня конкретизації можна виділити, наприклад, цивільно-правовий статус особи, а якщо конкретніше, то цивільно-правовий статус фізичної особи, цивільно-правовий статус подружжя (чоловіка і

дружини) тощо. Процес диференціації закінчується лише на рівні розгляду юридичних аспектів окремого, конкретного індивіда.

Таким чином, виходячи з аналізу норм ЦК України та СК України, можна говорити про цивільно-правовий статус осіб, а саме подружжя, яке є особливим суб'єктом цивільних відносин та отримує свою правосуб'єктність тільки після реєстрації шлюбу. Цивільно-правовий статус подружжя – юридичне закріплення місця подружжя в системі цивільних відносин, їх прав, свобод, обов'язків, гарантій, тощо. До того ж, в Україні цивільно-правовий статус подружжя мають лише жінка та чоловік зареєстрованого шлюбу.

Проживання їх однією сім'єю без шлюбу є окремою підставою набуття майнових прав подружжя та спільного майна [41, с. 400]. Тому жінка та чоловік, що проживають однією сім'єю, прирівнюються до подружжя в обсязі майнових прав та обов'язків та мають правовий статус сім'ї. І навпаки, однією з передумов виникнення спільного майна жінки та чоловіка, що проживають без реєстрації шлюбу і в подальшому можуть претендувати на його розподіл, має бути наявність спільного побуту.

Можна відзначити, що цивільно-правовому статусу подружжя притаманні додаткові якості, які розвивають і доповнюють правовий статус особи. Конкретизуючи і доповнюючи правовий статус особи, норми цивільного права визначають межі правового статусу чоловіка і дружини у сфері цивільно-правових відносин.

Як відомо, будь-яке поняття складається з певних структурних елементів, що складають його внутрішній зміст. Структура цивільно-правового статусу подружжя – це сукупність його елементів в їхньому взаємозв'язку та взаємодії [62, с. 134].

Основу цивільно-правового статусу подружжя становить комплекс їх цивільних прав та обов'язків, що визначаються нормами цивільного права. У такому сенсі цивільно-правовий статус суб'єктів цивільного права є частиною їх загального правового статусу, визначеного нормами права всіх

галузей права. Він відіграє визначальну роль у визначенні особливостей суб'єктів цивільного права, за якими вони, з одного боку, відрізняються від суб'єктів інших галузей права, а з іншого – від інших суб'єктів цивільного права.

Для того щоб вступати у цивільні правовідносини, вони повинні відповідати загальновизнаним вимогам, які ставляться до суб'єктів права у цілому. Зокрема, головною передумовою вступу суб'єктів цивільного права у правовідносини є наявність у них цивільної правосуб'єктності, під якою розуміють їх здатність брати реальну участь у цивільних правовідносинах, бути носіями конкретних суб'єктивних цивільних прав і обов'язків. При цьому складовими елементами правосуб'єктності є правоздатність і дієздатність, між якими існує змістовий зв'язок. Якщо зміст правоздатності становлять права і обов'язки, які особа може мати, то зміст дієздатності характеризується здатністю особи набувати цих прав та обов'язків і здійснювати їх власними діями. Іноді в літературі до складу цивільної правосуб'єктності включають деліктоздатність, що, на нашу думку, не має якогось концептуального навантаження, оскільки поняття «дієздатність» включає в себе обов'язок нести цивільно-правову відповідальність за порушення цивільних прав та законних інтересів особи. Зазначене певною мірою стосується і виділення таких елементів дієздатності як правочинноздатність, трансдієздатність, бізнесдієздатність, тестаментоздатність, сімейна дієздатність.

Цивільну дієздатність має фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними. Цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання.

У межах цивільно-правового статусу подружжя виникають як регулятивні (майнові та немайнові), так і охоронні відносини. В основу

розмежування зазначених видів правовідносин покладено такий критерій, як підстави виникнення. Регулятивні відносини – це правовідносини, через які здійснюється регулювання нормальних економічних відносин (власності, товарно-грошових) та особистих немайнових відносин. Тобто за допомогою регулятивних відносин відбувається правомірна діяльність громадян та організацій. Саме тому вони виникають із договорів, односторонніх угод.

Більшість цивільних правовідносин має майновий характер і спрямоване на задоволення майнових інтересів їх учасників. Об'єктами цих відносин є поведінка їх учасників, спрямоване на речі, у тому числі на гроші й цінні папери, майнові права, роботи та послуги. Майнові відносини пов'язані або з закріпленням майна за певними особами (наприклад, правовідносини власності та інші речові відносини), або з переходом прав на майно від одних осіб до інших (більшість зобов'язальних і спадкових правовідносин (спільний заповіт подружжя, спадковий договір)). Крім майнових, є особисті немайнові правовідносини, спрямовані на задоволення особистих немайнових інтересів учасників правовідносин. Вони складаються з приводу особистих благ і свобод, створення творчих досягнень, форм індивідуалізації особистості тощо.

Охоронні відносини є цивільно-правовою формою усунення наслідків правопорушення, поновлення нормального правового й економічного або особистого становища. Отже, охоронні відносини виникають із правопорушень, тобто порушень правових норм, суб'єктивних прав і заподіяння шкоди потерпілим (відшкодування шкоди, завданої малолітніми та неповнолітніми особами їх батьками).

Втрата відповідного правового статусу члена сім'ї – розірвання шлюбу, визнання шлюбу недійсним, спростування факту походження дитини від даних батьків (одного з них) – безпосередньо впливає не тільки на учасника правовідносин, а й на механізм правового регулювання відповідних відносин. Так, правочини за участю осіб, які втратили статус члена сім'ї, підлягають регулюванню нормами виключно ЦК України.

Таким чином, втрата статусу члена сім'ї автоматично «трансформує» правочини сімейного типу в цивільні, тобто практично змінюється правова природа цих правочинів і, як наслідок, механізм їх правового регулювання. Додатковим аргументом на користь такого висновку може слугувати положення ст. 65 СК України, згідно з яким «при укладенні договорів одним із подружжя вважається, що він діє за згодою другого з подружжя». Очевидно, що наявність в учасника договору статусу одного з подружжя дозволяє законодавцю застосовувати конструкцію презумпції в таких договорах, що не характерно для переважної більшості цивільних правочинів. Водночас втрата відповідного статусу, наприклад у результаті визнання шлюбу недійсним, не дає підстав для застосування презумпції і, як наслідок, на таких учасників будуть поширюватися загальні положення щодо цивільно-правових правочинів.

Проілюструємо вищезазначене наступним прикладом. Пунктом 13 постанови Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 2007 року № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» передбачено, що за рішенням суду шлюб обов'язково визнається недійсним, якщо він був зареєстрований без вільної згоди жінки або чоловіка, а також у разі його фіктивності (ст. 40 СК України). Зі змісту шлюбно-сімейних правовідносин, поняття шлюбу, а також положень Сімейного Кодексу України та зазначеної постанови Пленуму Верховного Суду України вбачається, що при розгляді спорів щодо фіктивності шлюбу судам необхідно встановити всі обставини справи, зокрема, стосунки подружжя до шлюбу, його тривалість, спільне проживання, у разі тимчасового або роздільного проживання, його причини, ведення господарства подружжям у шлюбі, набуття спільного майна, інші докази, які б свідчили про бажання створити сім'ю чи про його відсутність [13].

Зазначимо, що внаслідок шлюбу виникає презумпція батьківства, материнства. З укладенням шлюбу впливає визначення походження дітей, які народились в шлюбі, а у зв'язку з цим ми говоримо про правовий статус подружжя, які є батьками дітей, які, несуть субсидіарну відповідальність, тобто у зв'язку з відшкодуванням шкоди, завданої їх малолітніми та неповнолітніми дітьми.

Малолітні громадяни невеликостатні, проте вони можуть заподіювати шкоду, своїми діями створювати негативні наслідки у інших осіб. За шкоду, заподіяну малолітнім, перед потерпілим відповідають його законні представники (батьки, усиновителі або опікун-піклувальник). При цьому відповідальні особи призиваються до відшкодування шкоди тільки в тому випадку, якщо не доведуть, що шкода виникла не з їхньої вини. Зазначена конструкція відповідальності за шкоду, заподіяну малолітнім, свідчить про те, що законні представники неповнолітнього хоча і відповідають за шкоду, спричинену безпосередньо діями малолітнього, але, по суті така відповідальність настає за власні дії законних представників при наявності їх вини у неналежному вихованні неповнолітньої особи, нездійснення за нею контролю і нагляду [55, с. 133]. Це підтверджується і положенням Цивільного кодексу України, відповідно до якого обов'язок законних представників з відшкодування шкоди, завданої малолітньою особою, не припиняється з досягненням нею повноліття або одержанням майна, достатнього для відшкодування шкоди [69, с. 294].

Незважаючи на загальне правило щодо відповідальності законних представників за заподіяну малолітніми шкоду, законодавець в деяких випадках переносить тягар відповідальності на інших осіб, які тимчасово виконують зобов'язання з нагляду за неповнолітніми. Малолітній може заподіяти шкоду під час перебування в дитячому садку, школі, у спортивній організації, іншій установі. Відповідальними за заподіяну малолітньою дитиною шкоду є особи, які здійснюють нагляд за дитиною замість законних представників, якщо неповнолітня особа скоїла протиправну дію,

знаходячись під їх наглядом. Це спеціалізовані установи, а також особи, які тимчасово здійснюють нагляд на підставі договору, укладеного із законними представниками малолітнього, наприклад договору на надання послуг гувернантки, няні, вихователя тощо. Такі договори укладаються саме законними представниками, так як вказані особи передають на певний час свої обов'язки з нагляду за неповнолітнім на виконавців. Законодавець розділяє відповідальність законних представників за шкоду, заподіяну малолітнім, у разі, коли неповнолітня особа тимчасово перебуває під наглядом інших осіб.

На відміну від малолітніх неповнолітні, які досягли віку 14 років, визнаються деліктоздатними. Ці особи самостійно несуть відповідальність за заподіяну шкоду на загальних підставах. Проте на відміну від самостійної відповідальності неповнолітніх з операцій, їх деліктна відповідальність забезпечується додатковою відповідальністю батьків, усиновителів або опікуна-піклувальника (субсидіарна відповідальність) [27, с. 17]. У разі коли в неповнолітнього віком від 14 до 18 років немає доходів або іншого майна, достатніх для відшкодування шкоди, шкода має бути відшкодована повністю або у відсутній частині його батьками (усиновлювачами) або опікуном-піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкода виникла не з їхньої вини. Така конструкція позадоговірної відповідальності неповнолітніх, які досягли 14 років, пояснюється різним характером сприяння з боку батьків (осіб які їх замінюють) діяльності неповнолітніх, що має юридичне значення. Так, при здійсненні дитиною правочину батько надає свою згоду, прогножуючи майбутні ризики та наслідки для неповнолітнього, може схвалити правочин згодом або оскаржити його. Таким чином, контроль зі сторони осіб, що сприяють забезпечується на стадії вчинення дитиною юридичних дій або після їх вчинення у зв'язку з оборотністю наслідків, зумовлених природою зазначених відносин, тобто має місце «превентивна відповідальність». У деліктних правовідносинах найчастіше шкода є невідворотним наслідком (навіть при можливості відновлення порушеного права або блага), завжди

вимагає тільки майнового відшкодування. Більш того, батьки (особи які їх замінюють) не можуть і не повинні сприяти неповнолітній особі в скоєнні протиправної дії – делікту, тут на відміну від правочинів спрямованість дій батька та неповнолітньої особи повинна бути дещо іншою. Особи, що сприяють неповнолітньому, повинні запобігати заподіяння шкоди дитиною, виховуючи її, направляючи її поведінку, здійснюючи нагляд за неповнолітнім. Проте неповнолітня особа, яка досягла віку 14 років, є вже досить самостійною, вона має право роздільного проживання з батьками, можливість працювати і займатися підприємницькою діяльністю. Тому обов'язки батьків (осіб які їх замінюють) із здійснення нагляду за дитиною в певних випадках можуть бути об'єктивно обмежені, у зв'язку з цим повинна визначатися і вина батьків за шкоду, заподіяну потерпілому внаслідок дій їх неповнолітніх дітей. Якщо неповнолітня особа – заподіювач шкоди веде самостійний спосіб життя, проживає окремо від батьків, вважаємо правильним розглядати провину батьків тільки у вихованні неповнолітньої особи, але не в здійсненні нагляду. Подібне положення має знайти закріплення в Цивільному кодексі України.

У зв'язку з викладеним слід зазначити, що з числа осіб, відповідальних за шкоду, заподіяну неповнолітніми, які досягли 14 років, виключені освітні та інші установи, а також особи, які в силу договору, тимчасово здійснюють нагляд за неповнолітніми (на відміну від відповідальності малолітніх). Це пов'язано з тим, що неповнолітній у віці від 14 до 18 років розглядається законодавцем як досить дорослий суб'єкт, що не потребує нагляду (як малолітній), тому впливати на його поведінку можна в основному за допомогою виховання.

### **1.3. Порядок і межі здійснення суб'єктивних цивільних прав та обов'язків чоловіка, дружини**

Відповідно до положень ст. 13 ЦК України «цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства. При здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині. Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах [32, с. 180]. При здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства. Не допускаються використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монопольним становищем на ринку, а також недобросовісна конкуренція».

Здійснення права — це реалізація тих можливостей, які дає уповноваженій особі саме суб'єктивне право. Вихід за межі змісту суб'єктивного права не є його здійсненням, оскільки в цьому випадку особа вже не діє як уповноважений суб'єкт. Вимога дотримання законів при здійсненні цивільних прав і є, насамперед, вимогою до уповноваженої особи не виходити за межі наданого йому суб'єктивного права [31, с. 103].

У свою чергу, Ю.П. Пацурківський досліджує поняття «здійснення цивільних прав» у взаємозв'язку з терміном «виконання цивільних обов'язків» [47, с. 54]. Водночас здійснення прав подружжя варто охарактеризувати як використання правомочностей, вчинення подружжям або одним з подружжя дій, що включаються до змісту конкретного права, з метою досягнення певного правового та фактичного результату.

Здійснення суб'єктивних цивільних прав подружжя може полягати як у вчиненні активних дій, так і в пасивних діях. При цьому вид дій (активні чи пасивні), в яких полягає здійснення конкретно взятого суб'єктивного цивільного права, визначається юридичною нормою або змістом цього права. Вирішення цього питання може мати суттєве практичне значення, адже це

дає відповідь на питання про те, чи здійснювалося певне суб'єктивне цивільне право і, відповідно, чи мали місце певні юридичні факти.

Залежно від правових наслідків використання того чи іншого способу здійснення суб'єктивного цивільного права їх можна поділяти на фактичні та юридичні. До фактичних способів здійснення суб'єктивних цивільних прав належать способи, не спрямовані на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків. До юридичних способів належать такі, унаслідок застосування яких відбувається встановлення, зміна та припинення юридичних прав та обов'язків.

Відповідно до ст. 63 СК України, яка має назву «Здійснення подружжям права спільної сумісної власності», дружина та чоловік мають рівні права на володіння, користування і розпоряджання майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено домовленістю між ними. Таким чином, СК України під здійсненням права власності подружжя розуміє володіння, користування і розпоряджання майном, що належить подружжю.

Аналогічний підхід закріплений і в ЦК України. Так, згідно зі ст. 369 ЦК України «Здійснення права спільної сумісної власності», співвласники майна, що перебуває в спільній сумісній власності, володіють і користуються ним спільно, якщо інше не встановлено домовленістю між ними. Розпоряджання майном, що є в спільній сумісній власності, здійснюється за згодою всіх співвласників, якщо інше не встановлено законом [33, с. 156].

Потрібно звернути увагу, що під терміном «здійснення права власності подружжя» доцільно розуміти володіння, користування та розпорядження правом власності подружжя одним з подружжя або подружжям спільно.

При здійсненні подружжям правомочностей щодо належного їм майна повинні застосовуватися як положення СК України, так і загальні положення щодо здійснення фізичними особами правомочностей власника, передбачені ст.ст. 319-320 ЦК України. Відповідно до вказаних статей, власник на свій розсуд володіє, користується та розпоряджається належним йому майном. Він

може вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону та моральним засадам суспільства, не може використовувати право власності на шкоду правам, свободам і гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію тощо. Погоджуємось з тим, що викладені основоположні принципи здійснення власником належних йому правомочностей стосуються також подружжя як власників роздільного майна, так і як співвласників спільного майна [56, с. 184].

Водночас необхідно мати на увазі, що правомочність розпорядження спільним майном подружжя має свої особливості, специфіку.

Відповідно до ч. 1 ст. 65 СК України та ч. 2 ст. 369 ЦК України, дружина, чоловік розпоряджаються майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, за взаємною згодою.

У зв'язку із цим потрібно звернути увагу, що вказана згода завжди надається тим членом подружжя, який не є титульним власником майна на момент вчинення правочину, оскільки титульний власник не може надати згоду другому з подружжя на укладення правочину, тому що на момент вчинення такого правочину правовий зв'язок між членом подружжя – не титульним власником, і майном не може бути підтверджений жодним правовим документом або записом в реєстрі.

Для прикладу можна навести таку ситуацію. Чоловіку на праві власності належить нерухоме майно – квартира, що підтверджується свідоцтвом про право власності на нерухоме майно та відповідним записом у Реєстрі права власності на нерухоме майно. Вказана квартира є спільною сумісною власністю подружжя, оскільки була придбана в період існування зареєстрованого шлюбу. Якщо чоловік виявить бажання відчужити право власності на зазначену квартиру, то йому необхідно отримати згоду дружини на вчинення такого правочину, що має бути нотаріально посвідчена у відповідності до Закону України «Про нотаріат» від 02 вересня 1993 року [5] та Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, що був затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року

[7]. Проте, дружина не може звернутися до нотаріуса за посвідченням договору про відчуження вказаної квартири, оскільки вона не є власником даного майна відповідно до свідоцтва про право власності на нерухоме майно та згідно з Реєстром права власності на нерухоме майно.

Отже, можемо констатувати, що повноваження дружини та чоловіка щодо розпорядження майном, яке належить до спільної сумісної власності подружжя, є взаємно обмеженими, що свідчить про той факт, що дружина та чоловік повинні координувати свої дії щодо такого майна.

З цього приводу необхідно зазначити, що ЦК України надає можливість здійснити право власності на «частину» майна, яке належить до спільного сумісного майна, у випадку відсутності згоди співвласників. Мова йде про виділ частки із майна, що є у спільній сумісній власності (ст. 370 ЦК України) та про поділ майна, що є у спільній сумісній власності (ст. 372 ЦК України).

Варто погодитися, що особливістю права спільної сумісної власності є відсутність визначення часток учасників. Іншими словами, на відміну від спільної часткової власності, права учасників якої мають вираження у вигляді ідеальної (арифметичної) частки у праві спільної власності, що дозволяє визначити відповідний обсяг їх прав та обов'язків при здійсненні права, а на конкретну частину майна – при виділі частки або при її поділі, право кожного співвласника у спільній сумісній власності поширюється на усе майно, без ідеального вираження частки у праві спільної власності [8].

У юридичній літературі є підхід, що правила ст. 370 ЦК України про виділ частки не застосовуються до спільної сумісної власності подружжя, оскільки у спільній сумісній власності подружжя лише два співвласника, тому виділ частки в спільному майні подружжя в натурі завжди призводив би до припинення права спільної сумісної власності [45, с. 608]. Вважаємо даний підхід дискусійним, тому що в СК України, а саме в ч. 2 ст. 69 СК України, закріплено право подружжя укласти договори про виділ нерухомого майна дружині, чоловікові зі складу усього майна подружжя.

Водночас, у ст. 372 ЦК України, визначено, що майно, що є у спільній сумісній власності, може бути поділене між співвласниками за домовленістю між ними, крім випадків, установлених законом. У разі поділу майна між співвласниками право спільної сумісної власності на нього припиняється.

Відповідно до ч. 1 ст. 69 СК України, дружина і чоловік мають право на поділ майна, що належить їм на праві спільної сумісної власності, незалежно від розірвання шлюбу.

Положення ч. 1 ст. 70 СК України передбачає, що в разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором.

Таким чином, можемо зробити висновок, що тільки після поділу спільного сумісного майна подружжя в натурі, кожен член подружжя зможе самотійно здійснювати право власності на майно, що раніше належало до спільного сумісного майна, без згоди другого з подружжя.

У СК України прямо не визначається правовий режим деяких об'єктів, які останнім часом набувають великого значення та посідають особливе місце в майні подружжя. Йдеться про правовий режим акцій, облігацій та інших цінних паперів, вкладів до статутного (фонду) капіталу господарських товариств, пайових внесків у підприємницькі кооперативи тощо. Щодо таких об'єктів узагалі виникають своєрідні відносини, коли ж їх учасниками стають особи з подружнім статусом, то вони набувають особливого «забарвлення». Насамперед інтерес становлять правовідносини, що виникають у сфері діяльності господарських товариств. Треба зазначити, що норми корпоративного права не вирішують питання, що стосуються майнових прав учасників господарських товариств з подружнім статусом. Разом із тим до корпоративних правовідносин залучається значна кількість фізичних осіб, які перебувають або перебували в зареєстрованому шлюбі. Юридична практика впритул підійшла до питання про правовий режим «підприємницького майна» в аспекті подружніх відносин [24 с. 51]. Особливе значення цей

фактор набуває в тому разі, коли має місце розірвання шлюбу та поділ майна подружжя. Сьогодні непоодинокими є випадки, коли предметом поділу є подружнє майно, що має не споживчий, а саме виробничий характер, коли сторони включають до «подільного списку» частки в статутному фонді господарських товариств, пайові внески в підприємницькі кооперативи, набуті за час шлюбу цінні папери тощо. Причому сторона, яка наполягає на поділі, нерідко не хоче погоджуватися на компенсацію, а вимагає поділу саме «бізнесу».

Конституційний Суд України в своєму рішенні № 17-рп/2012 від 19 вересня 2012 року у справі за конституційним зверненням приватного підприємства «ІКІО» щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 61 Сімейного кодексу України [17] констатує таке: «статутний капітал та майно приватного підприємства є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя». Конституційний Суд України зазначає, що приватне підприємство (або його частина), засноване одним із подружжя, це окремий об'єкт права спільної сумісної власності подружжя, до якого входять усі види майна, у тому числі вклад до статутного капіталу та майно, виділене з їх спільної сумісної власності. Вклад до статутного капіталу та виділене із спільної сумісної власності подружжя майно (кошти) передаються у власність приватного підприємства. Суд веде мову, що основою майнових відносин подружжя є положення про те, що майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності. Тому судова колегія робить висновок, що статутний капітал та майно приватного підприємства є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Водночас у Постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 12 березня 2020 року у справі № 179/130/13-ц за позовом про визнання правочину недійсним та скасування державної реєстрації змін до статуту підприємства Верховний Суд України дійшов наступного висновку: «аналіз зазначених правових норм ст. ст. 63, 65

СК України, ст. ст. 66, 67 ГК України дає підстави для висновку про те, що у разі передання подружжям свого спільного сумісного майна до статутного фонду приватного підприємства, учасником якого є один із подружжя, майно переходить у приватну власність цього підприємства, а в іншого з подружжя право власності на майно (тобто речове право) трансформується в право вимоги (зобов'язальне право), сутність якого полягає у праві вимоги виплати половини вартості внесеного майна в разі поділу майна подружжя (а не право власності на саме майно) або право вимоги половини отриманого доходу від діяльності підприємства, або половини майна, що залишилось після ліквідації підприємства» [14].

Аналіз судових рішень свідчить про те, що при вирішенні питання, в основі якого лежить поділ майна, що належить подружжю на праві спільної сумісної власності, внесеного до статутних капіталів юридичних осіб корпоративного типу, Верховний суд України та Конституційний суд України підходять по-різному.

Таке рішення дещо викривлює принцип самостійності та майнової відокремленості юридичної особи. Очевидним є те, що майно приватного підприємства та майно фізичної особи – не є тотожними за змістом, оскільки підприємство та фізична особа – є різними суб'єктами правовідносин.

Слід враховувати, що особливості здійснення права власності подружжя знайшли відображення в існуванні різних правових режимів майна подружжя – договірною та законною.

Так, згідно з СК України, при дії законного правового режиму збережено принцип спільності майна, набутого подружжям в період шлюбу та принцип роздільності дошлюбного майна. Водночас у чинному СК України значно розширено свободу укладення шлюбного договору та його умов, що може призводити до ліквідації режиму спільності майна подружжя та відповідного зниження гарантій захисту їх майнових прав [53, с. 79].

Перебування подружжя у шлюбі обумовлює поширення на певне їх майно режиму права спільної сумісної власності. Якщо між подружжям

відсутній шлюбний договір, у такому випадку правовий режим їх майна визначається відповідно до положень сімейного законодавства, які мають імперативний характер, що означає, що подружжя не може односторонньо змінювати встановлений законом правовий режим на власний розсуд. Водночас подружжя не позбавлене права вчиняти у встановленому порядку будь-які дії щодо придбаного в період шлюбу майна, у тому числі поділити його в будь-яких частках між собою.

Основним правовим режимом майна подружжя, як уже зазначалося, є режим спільності майна подружжя. Він передбачає об'єднання майна дружини та чоловіка в єдину майнову масу та встановлення ряду спеціальних правил щодо його володіння, користування та розпорядження. При цьому слід зауважити, що припинення шлюбу не припиняє права спільної сумісної власності на майно, набуте під час шлюбу. У сучасному розумінні сутності режиму спільності подружжя розглядається як особи, котрі мають спільний інтерес у підтриманні майнового благополуччя сім'ї, а їхні відносини характеризуються як відносини економічного партнерства. Внесок кожного з подружжя, незалежно від його конкретного виразу та обсягу, розглядається як суттєвий і необхідний елемент формування і підтримання майнової спільності [57, с. 193].

Заслуговує на увагу також позиція І. В. Жилінкової, яка зазначає, що, крім джерела правового регулювання, є ще одна, головна, на її думку, підстава розподілу правового режиму майна подружжя на види – встановлений даним правовим режимом кількісний склад суб'єктів права власності на майно подружжя, іншими словами, на яке майно поширює свою владу кожен з подружжя [31, с. 106]. Автор називає його головним тому, що саме поділ на основі даної підстави визначає сам зміст режиму – порядку, що характеризує обсяг прав і обов'язків подружжя щодо майна. Класифікація за кількісним складом суб'єктів права власності є найбільш практично значущою, оскільки питання про те, кому саме належить об'єкт права (одному або декільком особам), має значення при здійсненні операцій з

майном, при спадкуванні тощо. За даним критерієм розрізняють два основні види правового режиму майна подружжя:

1. Режим спільності, за якого все майно подружжя (така повна, або тотальна (універсальна), спільність в даний час практично не зустрічається) або його частина (як правило, тільки майно, придбане в період шлюбу, за винятком подарунків і деяких інших видів надходжень) є спільною власністю (спільним майном) подружжя;

2. Режим роздільності, за якого майно подружжя, у тому числі придбане під час шлюбу, є власністю (роздільним майном) того із подружжя, за кошти або на ім'я якого воно придбане. При цьому, у ряді випадків режим роздільного майна може включати в себе і обмежені права іншого з подружжя – невласника, стосовно неналежного йому майна, наприклад – право на проживання у житловому будинку, що належить іншому з подружжя.

Зазначимо, що здійснення цивільних прав подружжя є обмеженим:

– вимогами закону. Ці обмеження виражаються в тому, що багато прав подружжя є одночасно їхніми обов'язками [34, с. 168]. Наприклад, шлюбним договором подружжя має право змінити встановлений законом режим спільної власності, встановити режим спільної, часткової або роздільної власності на все майно подружжя, на його окремі види або на майно кожного з подружжя. Шлюбний договір може бути укладений як щодо наявного, так і щодо майбутнього майна подружжя. Подружжя має право визначити в шлюбному договорі свої права і обов'язки по взаємному утриманню, способи участі в доходах одне одного, порядок несення кожним із них сімейних витрат; визначити майно, яке буде передано кожному з подружжя в разі розірвання шлюбу, а також включити до шлюбного договору будь-які інші положення, що стосуються майнових відносин подружжя. Права й обов'язки, передбачені шлюбним договором, можуть обмежуватися певними строками або ставитися залежно від настання або від ненастання певних умов;

– свобода здійснення сімейних прав і виконання обов'язків обмежена вимогою про не порушення прав, свобод та інтересів інших членів сім'ї і

третіх осіб. Так, дійснення подружжям прав і виконання ними своїх обов'язків не повинні порушувати права, свободи і законні інтереси інших членів сім'ї та третіх осіб.

## РОЗДІЛ 2

### УЧАСТЬ ЧОЛОВІКА, ДРУЖИНИ В ОКРЕМИХ ВИДАХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

#### 2.1. Подружжя як учасники особистих немайнових правовідносин

Правова природа особистих немайнових прав найбільш наочно виявляється саме в правовідносинах подружжя, так як найважливішим компонентом правовідносини подружжя є особисті немайнові права осіб. До особистих немайнових прав осіб, які мають намір укласти шлюб, зокрема відносять: право вибору прізвища при реєстрації шлюбу; право на повагу до своєї індивідуальності та право на духовний розвиток; право на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї; право на свободу та особисту недоторканність. Крім того, до зазначеного переліку прав сучасні науковці нерідко відносять право надання згоди на усиновлення дитини другим з подружжя, право подружжя на розірвання шлюбу й інші особисті немайнові права подружжя, перелік яких не є вичерпним.

Зазначимо, що особисті немайнові права та обов'язки подружжя виникають саме з моменту реєстрації шлюбу. Оскільки відносини між подружжям мають насамперед глибоко особистий характер, то й правовому регулюванню особистих немайнових відносин у сімейному праві надається особливе значення. До особистих немайнових прав та обов'язків подружжя СК України відносить: 1) обов'язок батьків забрати дитину з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я (ст. 143 СК України); 2) обов'язок батьків зареєструвати народження дитини в органі державної реєстрації актів цивільного стану (ст. 144 СК України); 3) право на ім'я (визначення імені, по батькові та прізвища дитини, їх зміни) (ст. ст. 145, 146, 147, 148 та 149 СК України); 4) право на виховання дитини (ст. ст. 151, 152 СК України); 5) право на спілкування батьків і дітей (ст. 153 СК України); 6) право батьків на визначення місця проживання дитини (ст. 160 СК України); 7) право на

материнство (ст. 49 СК України); 8) право на батьківство (ст. 50 СК України); 9) право дружини, чоловіка на повагу до своєї індивідуальності, своїх звичок та уподобань (ст. 51 СК України); 10) право дружини, чоловіка на фізичний та духовний розвиток, на здобуття освіти, прояв своїх здібностей, на створення умов для праці та відпочинку (ст. 52 СК України); 11) право на зміну прізвища (ст. 53 СК України); 12) право на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї (ст. 54 СК України); 13) право на особисту свободу та особисту недоторканність (ст. 56 СК України) та ін. [9].

Аналізуючи перелічені права та обов'язки подружжя, можна зробити висновок про те, що законодавець для їх визначення враховує як загальні цивільно-правові положення щодо визначення особистих немайнових прав осіб незалежно від шлюбу, так і закріплює порядок виникнення, здійснення та припинення таких прав та обов'язків у осіб, що перебувають у зареєстрованому шлюбі. Це можна пояснити тим, що кожній особі від народження належить певне коло особистих немайнових прав. Більшістю з таких прав особа володіє довічно. Реєстрація шлюбу суттєво не впливає на ці права. Вони продовжують належати кожному з подружжя як фізичній особі. До таких прав належать: право на життя, право на охорону здоров'я, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на свободу та особисту недоторканність, право на недоторканність особистого життя, право на повагу до гідності та честі, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості та деякі інші особисті права.

У процесі життя людини її прізвище може неодноразово змінюватись. Зазвичай, шлюб є передумовою для зміни прізвища особи. Право зміни прізвища може бути здійснено нареченими (або одним з них) у момент реєстрації шлюбу ОДРАЦС за взаємною згодою. Закон установлює чіткі межі здійснення такого права, згідно з яким, наречені мають право обирати прізвище одного з них як спільне прізвище подружжя (ст.35 СК України). Спільним прізвищем подружжя може бути прізвище як чоловіка, так і жінки.

Тобто чоловік має особисте немайнове право на вибір прізвища дружини. Так, відповідно до ч.5 ст. 295 ЦК України, прізвище фізичної особи може бути змінено в разі реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу або визнання його недійсним. Так, до особистих немайнових прав (зокрема права на вибір прізвища) належить право держави, у якій мала місце дія (юридичний факт), а саме народження та реєстрації фізичної особи. У ст. 53 СК України вперше передбачено межу здійснення права на вибір прізвища – можливість змінити його не лише в процесі реєстрації, а й протягом існування шлюбу.

Межі здійснення права дружини та чоловіка на фізичний та духовний розвиток і повагу до своєї індивідуальності полягають у тому, що неправомірними є будь-які дії заборони, накази з обмеження права особи на духовний розвиток та повагу до своєї індивідуальності з боку одного з подружжя. Обмежити особу у праві здатен лише закон (у виняткових випадках – сімейно-правовий договір, рішення суду), тому зазначені вище дії дружини, чоловіка потрібно класифікувати, як зловживання подружнім правом. Так, відповідно до ст. 300 ЦК України, фізична особа має право на індивідуальність. Фізична особа має право на збереження своєї національної, культурної, релігійної, мовної самобутності, а також право на вільний вибір форм та способів прояву своєї індивідуальності, якщо вони не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства.

Обоє з подружжя можуть вільно, на власний розсуд обирати вид занять і вид професії. Це означає, що кожен з подружжя самостійно реалізує право «йти» за своїми здібностям, смаками, інтересами при визначенні характеру своєї діяльності в межах, не заборонених законом. Подружжя має доброзичливо ставитися один до одного, враховувати думку другого з подружжя, радитися, обговорюючи важливі питання, які визначають їх суспільну та трудову діяльність, поступатися одне одному, погоджуватися з розумними доводами іншого. Однак врешті-решт вони вправі вчиняти так, як це здається найбільш правильним і бажаним їм самим [35, с. 44]. Відповідно,

межа здійснення права на фізичний, духовний розвиток особи має існувати у відповідній площині, не порушуючи норми моралі, суспільства, закону тощо.

Межі здійснення права дружини та чоловіка на розподіл обов'язків і спільне вирішення питань життя сім'ї полягають у тому, що при здійсненні своїх особистих немайнових прав, кожен з подружжя вправі вчиняти низку дій, пов'язаних з цим, на власний розсуд, проте має враховувати й права другого з подружжя, адже «суб'єктивні немайнові права мають позитивний зміст» [61, с. 187].

При цьому існує і рівноправність подружжя при визначенні побутових умов спільного життя. Утім, коли законодавець говорить про спільне вирішення питань сім'ї, може йтися не лише про ведення домашнього господарства, а й про вирішення всіх питань, що стосуються побутової, соціальної, господарської сторони життя подружжя. Тобто використання, управління, розпорядження спільним майном має відбуватись також шляхом взаємної згоди, причому з дотриманням однакових правил щодо користування спільним майном.

Межі здійснення особистих немайнових прав батьків та дітей базуються на тому, що батьки не можуть здійснювати свої батьківські права всупереч інтересам дитини (ч. 2 ст. 155 СК України) та закону. Так, наприклад, правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей (ст. 203 ЦК України).

Межі здійснення права на визначення та зміну імені дитини породжують чимало дискусій. В Україні ім'я дитини, як і будь-якої фізичної особи, складається з прізвища, імені, по батькові. Національні меншини вправі використовувати ім'я новонародженої дитини, відповідно до правил написання, прийнятих у цій національній меншині. З погляду логіки, ім'я — це мовне вираження у вигляді окремого слова або словосполучення, що має певний сенс і позначає чи йменує якийсь позамовний об'єкт (предмет). У такий спосіб, на думку С. О. Сліпченка, ім'я як мовна категорія, має дві

обов'язкові характеристики або значення: предметне (об'єктивне значення і смислове значення, відтак ім'я людини – це мовне вираження, знак, що позначає позамовний об'єкт – людину (денотат) [59, с. 60].

Особистим немайновим правом батьків та дитини залишається право на зміну прізвища, ім'я та по батькові, у разі необхідності. Усна згода дитини на зміну прізвища, на думку Л.Є.Гузь, мала бути оформлена у вигляді письмового документа – акта [25, с. 345]. Межі здійснення права на зміну прізвища, ім'я, по батькові встановлено ЦК України, який у разі необхідності, може застосовуватись для врегулювання сімейних правовідносин. Крім того, таке право додатково регулюється постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 2007 року № 915 «Про затвердження Порядку розгляду заяв про зміну імені (прізвища, по батькові) фізичної особи» [6]. Якщо дитині виповнилось сім років, то на зміну прізвища дитиною мають давати згоду батьки.

У разі зміни ім'я чи прізвища батьком дитини, така дитина також наділяється особистим немайновим правом на зміну прізвища або по батькові. Якщо над дитиною, яка досягла чотирнадцяти років, встановлено піклування, зміна прізвища та/або власного імені такої особи здійснюється за згодою піклувальника. Крім того, прізвище дитини може бути змінено у разі її усиновлення (або визнання усиновлення недійсним чи його скасування), що встановлено ст. 295 ЦК України.

Стосовно особистого немайнового права дитини на ім'я, то у СК України зазначається, що ім'я дитини визначається за згодою батьків (ст. 146 СК України).

Незважаючи на розробку вузькоспеціальних конвенцій щодо захисту прав дітей, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція) [1], має високу ефективність у сфері захисту прав дитини. Це стало можливим завдяки еволюційному принципу тлумачення Конвенції. Зазначимо, що Конвенція не містить положень, які безпосередньо закріплюють права дітей. Проте Європейський суд з прав людини (далі –

ЄСПЛ), в компетенцію якого входить розгляд спорів між індивідами та державами-членами Ради Європи про передбачуване порушення відповідними державами положень Конвенції, в своїх рішеннях зачіпає права дитини. Дійсно, Конвенція не містить спеціальних вимог про правоздатність, головне, щоб заявник був жертвою правопорушення. Таким чином, дитина, як і її представники, може звертатися в ЄСПЛ, хоча на практиці таких справ небагато, але постанови по ним виносилися.

Так, ЄСПЛ у справі «Хазе та інші проти Німеччини» підкреслив: «той факт, що дитина може бути поміщена в більш сприятливу для її виховання середу, не виправдовує необхідність прийняття примусових заходів по відібранню її у батьків. У таких випадках потрібна наявність інших обставин, які свідчать про необхідність такого втручання в приватне сімейне життя» [10]. У п. 76 рішення «М.С. проти України» від 11 липня 2017 р. [12] ЄСПЛ спираючись на рішення у справі «Мамчур проти України» від 16 липня 2015 р. [11], зауважив, що при встановленні найкращих інтересів дитини в конкретній справі необхідно враховувати: 1) в найкращих інтересах дитини є збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли доведено, що сім'я є непридатною або явно дисфункціональною; 2) в найкращих інтересах дитини забезпечити її розвиток в безпечному, надійному та стабільному середовищі, яке не є дисфункціональним.

Таким чином, у практиці Європейського суду з прав людини принцип найкращих інтересів дитини постійно знаходить своє практичне втілення. ЄСПЛ неодноразово підкреслює про широкий консенсус, у тому числі в міжнародному праві, що в усіх рішеннях щодо дітей мають переважати їхні найкращі інтереси [42, с. 193]. Більше того, в практиці Європейського суду з прав людини інтереси дитини, залежно від їх характеру та важливості, можуть переважати інтереси батьків

## 2.2. Подружжя як суб'єкти права власності

Зазначимо, що подружжя може бути учасником різних видів цивільних правовідносин як майнових, так і немайнових, зобов'язальних, спадкових та ін. Але майнові, звісно, є найпоширенішими.

Вважаємо за необхідне визначити таку класифікацію майнових правовідносин подружжя, зважаючи на підставу їх виникнення: 1) майнові відносини подружжя щодо спільного майна, яке набуто як за законом, так і за договором; 2) зобов'язальні майнові відносини подружжя: а) відносини, де подружжя виступає як специфічний учасник або один із подружжя виступає як представник подружжя в цілому; б) відносини, що опосередковують зобов'язання подружжя щодо один одного в договірних відносинах (щодо необхідності надання згоди іншого з подружжя на укладення договорів зі спільним майном або за рахунок спільного майна і наслідків недотримання такої вимоги як для зобов'язання в цілому, так і для майнових відносин подружжя); 3) аліментні майнові відносини подружжя (щодо взаємного утримання кожного з подружжя, а також щодо утримання дітей чи батьків); 4) договірні відносини між чоловіком і дружиною; та третіми особами; 5) правовідносини з приводу користування майном.

Зважаючи на тенденцію до розширення кількості та змісту зобов'язальних правовідносин за участю подружжя, як окремого суб'єкта, так і договорів, що можуть укладатись між подружжям, ми вважаємо, що до складу спільного майна подружжя можуть входити також такі об'єкти цивільного права, як майнові права (вимоги) та боргові зобов'язання.

Отже, в аспекті досліджуваного питання важливого значення набуває визначення складу роздільного майна подружжя. Стаття 57 СК України визначає перелік тих видів майна, що є особистою приватною власністю дружини, чоловіка. Ст. 62 СК України передбачено випадки перетворення особистої приватної власності кожного з подружжя на спільну сумісну власність. Така трансформація можлива у випадку, коли за час перебування у

шлюбі за рахунок спільного майна подружжя або майна кожного з подружжя або праці одного з них було зроблено певні поліпшення роздільного майна, які в результаті значно збільшили його вартість майна [63, с. 138]. Прикладами такого поліпшення може слугувати капітальний ремонт, реконструкція, переобладнання нерухомих об'єктів.

У зв'язку з цим важливими є визначення розміру тих покращень і їхнього впливу на вартість майна, яке зробив інший з подружжя. Із змісту ст. 62 СК України можна презюмувати, що таке майно визнається спільною власністю подружжя, якщо такі покращення було проведено за час перебування у шлюбі. Але безспірність такої ситуації можна визнати лише за умови, що вартість таких покращень настільки змінила первісну вартість майна, що неможливо її встановити або вона значно перевищує первісний розмір внаслідок внесків іншого з подружжя за рахунок особистого майна або ж за рахунок спільного майна подружжя [40, с. 116].

Водночас можна припустити випадки, коли майно визнається спільним майном подружжя, але його первісна вартість виключається з вартості майна після його поліпшення, в результаті чого на цю суму збільшується частка того з подружжя, кому належало це майно.

Також можна припустити, що правовий режим такого майна не змінюється і воно залишається у власності первісного власника. В такому випадку інший з подружжя набуває права вимагати відшкодування понесених ним витрат з особистого майна або частки з витрат, понесених за рахунок спільного майна подружжя. По суті, кожна із вказаних вище ситуацій має право на існування та вибір характеру поведінки подружжя щодо визначення приналежності такого майна має залежати від характеру і ступеня поліпшень особистого майна, а також від характеру і ступеня участі іншого з подружжя у здійсненні таких поліпшень.

Законний режим майна подружжя так само, як і договірний спирається на цивільно-правовий інститут права власності [43, с. 51]. Не звертаючись до права власності в цілому, а також права спільної сумісної та часткової

сумісної власності, неможливо усвідомити ні виникнення, здійснення та припинення права власності подружжя на майно, ні вирішення майнових спорів між ними.

«Між подружжям, іншими членами сім'ї може виникати як спільна (часткова та сумісна) власність, так і особиста приватна власність, які не є самотійними формами власності, а уявляють лише різновиди права приватної власності фізичних осіб» (ст. 325 ЦК України). Суб'єктами права такої власності є подружжя та інші члени сім'ї і не може бути таким суб'єктом сім'я, яка взагалі не є суб'єктом цивільних правовідносин.

Поняття спільної сумісної власності вироблено в цивілістичній доктрині та закріплено в Цивільному кодексі України. У порівнянні з ЦК УРСР 1963 р. наочним є загальне збільшення норм, які регулюють відносини спільної власності; розширення договірних засад їх регулювання; визначення моментів, які не знаходили раніше свого законодавчого вирішення [29, с. 66]. Відповідно до законодавства (ч. 3 ст. 368 ЦК; ч. 1 ст. 60 СК) майно, набуте подружжям за час шлюбу є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором або законом. Деякі автори виділяють презумпцію спільності майна як найголовнішу в сімейному праві, наголошуючи на тому, що вона виникає із сутності шлюбних правовідносин, у якому подружжя становлять сімейний союз, природну єдність і соціальну спільність [22, с. 106]. Режим майнової спільності – це передумова економічного партнерства подружжя. Тому спільна сумісна власність подружжя є матеріальною основою міцності шлюбу, здійснення подружжям різних соціальних функцій, зокрема народження і виховання дитини. Презумпція спільності майна знаходить своє відображення в судовій практиці, наприклад у жовтні 2019 року позивач звернувся до суду з позовом до відповідача про визнання за позивачем у порядку поділу спільного сумісного майна подружжя права власності на 1/2 частку житлового будинку, як такого, що придбаний сторонами під час їх перебування у шлюбі. Сторони не можуть дійти згоди щодо поділу будинку в нотаріальному порядку. Як зазначив суд, згідно

діючого сімейного законодавства набуття майна за час шлюбу створює презумпцію виникнення права спільної сумісної власності подружжя. Тягар доказування обставин, необхідних для спростування презумпції, покладається на того з подружжя, який її спростовує [19]. Зазначене судове рішення оскаржене не було.

Так, Постановою Верховного суду України 26 вересня 2019 року встановлено, що Розглядаючи позови, пов'язані з спільною власністю громадян, суди повинні виходити з того, що відповідно до чинного законодавства спільною сумісною власністю є не лише майно, нажите подружжям за час шлюбу (стаття 16 Закону України «Про власність», стаття 22 КпШС України), а й майно, придбане внаслідок спільної праці членів сім'ї, або майно, придбане внаслідок спільної праці громадян, що об'єдналися для спільної діяльності, коли укладеною між ними письмовою угодою визначено, що воно є спільною сумісною власністю (пункт 1 статті 17, стаття 18, пункт 2 статті 17 Закону України «Про власність»), тощо.

Отже, майно набуто під час спільного проживання особами, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі між собою, є об'єктом їхньої спільної сумісної власності, якщо: майно придбане внаслідок спільної праці таких осіб, як сім'ї (при цьому спільною працею осіб слід вважати їхні спільні або індивідуальні трудові зусилля, унаслідок яких вони одержали спільні або особисті доходи, об'єднані в майбутньому для набуття спільного майна, ведення ними спільного господарства, побуту та бюджету), якщо інше не встановлено письмовою угодою між ними [15].

Підставою для виникнення спільної сумісної власності є шлюб, зареєстрований у встановленому законом порядку. Тому з подружжя, який заперечує наявність спільної сумісної власності, треба довести, що спірне майно було придбано не у шлюбі, або за його особисті кошти. Ця норма досить часто застосовується в судовій практиці. 20.06.2019 ОСОБА\_2 (далі – позивач) звернувся до суду з позовом до ОСОБА\_1 (далі – відповідач) про визнання квартири АДРЕСА\_1 спільним майном подружжя; поділ цієї

квартири; виділ кожному із сторін S частки квартири з визнанням на неї права власності. В обґрунтуванні позову зазначив, що спірна квартира була придбана під час шлюбу з відповідачем, а тому є спільною сумісною власністю подружжя та підлягає поділу входячи з рівності часток сторін. 11.07.2019 відповідачка подала до суду зустрічний позов про визнання квартири АДРЕСА\_1 її особистою власністю. Зустрічний позов мотивує тим, що в період шлюбу з позивачем останній ніде не працював і не мав самостійного заробітку; позивач зловживав спиртними напоями, у зв'язку з чим їхня сім'я існувала виключно за рахунок грошових коштів, що їй надав батько – ОСОБА\_3, який проживає в Німеччині. У період шлюбу з позивачем відповідачка перебувала у відпустках по догляду за дітьми до досягнення ними трирічного віку і отримувала лише допомогу на дітей від держави. Відповідачка стверджує, що спірна квартира була придбана виключно за кошти, які надавав їй батько, а тому не є спільним майном подружжя. Дослідивши обставини справи, суд прийшов до висновку, що на придбану відповідачем та в подальшому реконструйовану Квартиру, з огляду на положення пункту 3 частини першої статті 57, частини першої статті 60 Кодексу, не поширюється режим спільного сумісного майна подружжя [18].

Зазначимо, що власності подружжя притаманні такі способи набуття як створення речі (ст. 331 ЦК України), переробка речі (ст. 332 ЦК України), привласнення загальнодоступних дарів природи (ст. 333 ЦК України), набуття права власності на рухому річ, від якої власник відмовився (ст. 336 ЦК України), знахідка (ст. 338 ЦК України), заволодіння бездоглядною домашньою твариною (ст. 341 ЦК України), виявлення скарбу (ст. 343 ЦК України), набувальна давність (ст. 344 ЦК України), спадкування.

Спільна сумісна власність подружжя характеризується безчастковим характером, що обумовлено метою забезпечення рівності прав подружжя. Право подружжя на спільне майно визнається рівним незалежно від внеску кожного з них. Як і будь-які інші відносини власності, право власності

подружжя є непорушним. Ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений в його здійсненні (ст. 321 ЦК України) [49, с. 15].

Подружнє майно включає в себе як активи, так і пасиви подружжя. У першу чергу це пов'язано з тим, що суди при розподілі подружнього майна повинні враховувати не тільки майно подружжя та їх майнові права, а також і взяті на себе майнові обов'язки. Для визнання боргового зобов'язання спільним необхідно встановити два факти:

- 1) воно повинно бути видано в інтересах всієї сім'ї;
- 2) одержане за ним майно повинно бути фактично використано на потреби сім'ї.

Таким чином, стаття 190 ЦК України, яка визначає, що таке майно, повинна субсидіарно застосовуватися в сімейному праві і склад подружнього майна має включати:

- 1) речі;
- 2) майнові права подружжя;
- 3) майнові обов'язки подружжя.

Неподільність речей має враховуватися відповідно до ст. 71 СК України при поділі спільного майна подружжя. Неподільні речі присуджуються одному з подружжя, якщо інше не визначено домовленістю між ними. Не дійшовши згоди про те, кому ця річ має бути передана, подружжя може домовитися про її продаж іншій особі та поділ вирученої грошової суми. Комплекси речей, тобто складні речі, які вважаються неподільними, можуть бути подрібнені за домовленістю співвласників. У разі присудження одному з подружжя однієї неподільної речі, другий з подружжя може претендувати на іншу неподільну річ чи на речі із числа об'єктів права спільної сумісної власності [36, с. 99]. При поділі майна повинна братися до уваги вартість речі на момент розгляду справи судом, тому що річ може зрости в ціні або навпаки знецінитися, також має бути врахована амортизація речі, яка була в користуванні.

Зазвичай право спільної сумісної власності, як одне із сімейних прав, подружжя здійснюють особисто, але виникають випадки, коли особа за певних умов це зробити не може або доручає здійснення своїх прав іншій особі за договором. В таких випадках мають місце цивільно-правові відносини представництва. Відповідно до частини 1 ст. 237 ЦК України, представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє. Закон дозволяє подружжю встановити особливий порядок здійснення права спільної сумісної власності (ст. 63 СК України), наприклад, один з подружжя може видати іншому довіреність на розпорядження усім спільним майном шляхом вчинення правочинів, які потребують нотаріального посвідчення та державної реєстрації [51, с. 151].

Так, у подружжя може бути як спільна сумісна, так і спільна часткова власність, що може бути передбачено шлюбним договором. Водночас варто звернути увагу на законодавчі обмеження щодо видів майна, яке може бути предметом шлюбного договору, тобто предметом договірної регуляції майнових відносин подружжя. Зокрема, відповідно до ч. 5 ст. 93 СК України за шлюбним договором не може передаватися у власність одному з подружжя нерухоме майно та інше майно, право на яке підлягає державній реєстрації. Тобто не всяке майно може бути предметом шлюбного договору. виходячи із змісту ч. 5 ст. 93 СК України житло не може бути предметом шлюбного договору. Однак, укладаючи шлюбний договір, подружжя мають свій інтерес, сподіваються на певні вигоди, що полягають у поліпшенні майнового становища хоча б одного із них, зокрема і житлових [67].

Причому найбільш вигідним варіантом буде можливість набуття хоча б частки у праві спільної часткової власності на житло одним з подружжя. Водночас на сьогодні законодавець забороняє таку можливість, що обмежує можливість подружжя змінювати законний правовий режим подружнього майна. А це, у свою чергу, відштовхує подружжя від укладення шлюбного договору, оскільки метою укладення шлюбного договору є не тільки зміна

законного режиму майна подружжя, а й набуття нового майна і поліпшення свого матеріального становища. Тому, на нашу думку, сьогодні назріла нагальна потреба у редагуванні ч. 5 ст. 93 СК України, дозволивши за шлюбним договором передавати одним з подружжя іншому у власність нерухоме майно, але з умовою. Зокрема, застереження мають стосуватись випадків вільного цивільного обігу майна і непогіршення майнового становища особи, яка передає право власності на нерухоме майно. Інакше кажучи, якщо нерухоме майно обмежено у цивільному обігу чи вилучено з нього, передача права власності на майно створить перешкоди для здійснення певного виду діяльності, наприклад, підприємницької, тоді передача права власності на нерухоме майно за шлюбним договором не допускається. Другим варіантом коригування існуючої сьогодні заборони є можливість закріплення у ч. 5 ст. 93 СК України переліку нерухомого майна, що підлягає державній реєстрації, але може бути передане у власність іншому з подружжя за шлюбним договором. Зазначене нами щодо житла як нерухомого майна, яке може бути об'єктом права власності, безпосередньо стосується і земельної ділянки. Тому пропонуємо зміст ч. 5 ст. 93 СК України викласти у такій редакції: «За шлюбним договором може передаватися у власність одному з подружжя нерухоме майно та інше майно, право на яке підлягає державній реєстрації, якщо інше не встановлено законом». Як видається, такий підхід не зможе вберегти учасників шлюбного договору від недобросовісності одного з подружжя, але змусить більш уважно ставитись до умов шлюбного договору під час його укладення.

Щодо захисту майнових прав подружжя, то такий захист буде проводитись з урахуванням норм закріплених у главі 26 ЦК. Так, наприклад, вчинивши дії спрямовані на розпорядження спільним майном винний подружжя порушив тим самим принципи здійснення права спільної сумісної власності закріплені у ст. 369 ЦК [39, с. 81]. Відповідно до ст. 16 ЦК, кожна особа може звернутися до суду за захистом свого права або/ і інтересу у спосіб, що не протирічить закону. Одним із способів захисту цивільних прав,

права спільної сумісної власності є визнання правочину недійсним (ч. 4 ст. 369 ЦК). Однак у даному випадку необхідно чітко визначити, який саме правочин визнавати недійсним.

Варто зазначити, що при розпорядженні своїм майном дружина, чоловік зобов'язані враховувати інтереси дитини, інших членів сім'ї, які відповідно до закону мають право користування ним.

Правочини щодо розпорядження одним з подружжя своєю часткою у праві спільної сумісної власності на нерухоме майно можуть укладатись ними як між собою (ст. 64 СК України), так з іншими особами (ст. 67 СК України). У будь-якому разі такі правочини підлягають нотаріальному посвідченню, а право власності, що виникло у нового власника – державній реєстрації. Від контрагента у такому договорі залежатиме порядок вчинення правочину. Розглянемо кожний з зазначених випадків.

Частка у праві спільної сумісної власності подружжя на нерухоме майно відчужується на користь іншого з подружжя. Порядок укладення таких правочинів передбачений ч. 2 ст. 64 СК України, відповідно до якої договір про відчуження одним із подружжя на користь іншого своєї частки у праві їх спільної сумісної власності може бути укладений без виділу цієї частки. Аналізуючи норму зазначеної статті необхідно звернути увагу на два важливих моменти. По-перше, враховуючи природу спільної сумісної власності, слід мати на увазі, що частка кожного з подружжя заздалегідь не визначена. Тобто вона «не готова» ще для відчуження. По-друге, якщо відчуженню буде підлягати частка у праві спільної власності на нерухоме майно, вона все ж таки має бути визначена, хоча виділенню в натурі вона не підлягає. Тобто при відчуженні одним із подружжя на користь другого з подружжя своєї частки у праві спільної сумісної власності на нерухоме майно, спільна сумісна власність на таке майно має бути трансформована у спільну часткову.

Частка у праві спільної сумісної власності подружжя на нерухоме майно відчужується на користь іншої особи. Порядок укладення таких

договорів буде залежати, по-перше, від того чи була виділена частка одного з подружжя в натурі чи ні, по-друге, від виду договору, що укладається. Якщо виділ частки одного з подружжя у праві спільної сумісної власності подружжя на нерухоме майно в натурі відбувся, то право їх спільної власності припинилося і кожен з подружжя став самотійним власником майна. І як власник він володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд, а також має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону. Фактично це означає, що власник нерухомого майна може розпоряджатися своїм майном керуючись власними переконаннями і власною волею не порушуючи при цьому інтереси інших осіб. Відповідно до ст. 59 СК України, той із подружжя, хто є власником майна, визначає режим володіння та користування ним з урахуванням інтересів сім'ї, насамперед дітей. При розпорядженні своїм майном дружина, чоловік зобов'язані враховувати інтереси дитини, інших членів сім'ї, які відповідно до закону мають право користування ним. В тому ж разі, якщо між подружжям укладено договір про порядок користування нерухомим майном, яке знаходиться у їхній тепер вже спільній частковій власності, співвласник має право самотійно розпорядитися своєю часткою у праві спільної часткової власності. Проте у разі продажу частки у праві спільної часткової власності подружжя на нерухоме майно інший з подружжя має переважне право перед іншими особами на її купівлю за ціною, оголошеною для продажу, та на інших рівних умовах, відповідно до ст. 362 ЦК України. Але це норма стосується тільки договорів купівліпродажу зазначеної частки, відчуження частки іншими способами відбувається без урахування вимог ст. 362 ЦК України [28, с. 233].

Також звернемо увагу на здійснення майнових прав інтелектуальної власності подружжя. Так, згідно зі ст. 63 СК України, дружина та чоловік мають рівні права на володіння, користування і розпоряджання майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено домовленістю між ними. У зв'язку з цим, можна зробити висновок, що для

вчинення одним із подружжя правочинів щодо майнових авторських прав необхідно отримувати згоду другого з подружжя відповідно до положень ст. 65 СК України. Проте вважаємо, що вказаний висновок щодо необхідності отримання згоди другого з подружжя у випадку вчинення одним із подружжя правочинів щодо майнових авторських прав, є неправильним та помилковим, оскільки для надання відповіді на питання щодо необхідності отримання вказаної згоди, у першу чергу, потрібно обов'язково враховувати правову природу авторських прав.

Так, згідно зі ч. 1 ст. 435 ЦК України первинним суб'єктом авторського права є автор твору. Аналогічні положення містяться у ст. 11 Закону «Про авторське право і суміжні права» [4].

Авторське право виникає з моменту створення твору (ч. 1 ст. 437 ЦК України). Отже, авторське право на твір виникає з моменту створення твору виключно у особи, яка є автором (співавтором) твору. Відповідно до ч. 1 ст. 13 Закону «Про авторське право і суміжні права» співавторами є особи, спільною творчою працею яких створено твір. Авторське право на твір, створений у співавторстві, належить всім співавторам незалежно від того, чи утворює такий твір одне нерозривне ціле або складається із частин, кожна з яких має самостійне значення. У ч. 3 ст. 436 ЦК України також вказано, що відносини між співавторами можуть бути визначені договором; у разі відсутності такого договору авторське право на твір здійснюється всіма співавторами спільно. Як наслідок, можемо констатувати, що чинне цивільне законодавство виділяє первинних та похідних суб'єктів авторського права.

Первинним суб'єктом є автор (співавтор). Похідними суб'єктами авторського права можуть бути спадкоємці, юридичні особи та інші особи, які набули прав на твори відповідно до договору або закону.

Проаналізувавши положення ЦК України та Закону «Про авторське право і суміжні права» необхідно зробити висновок, що дружина або чоловік,

які не є авторами (співавторами) творів, та, яким не були передані майнові авторські права на твір, не є суб'єктами авторського права.

Так, дружина або чоловік – суб'єкт авторського права, має право укласти будь-який із договорів щодо розпоряджання майновими авторськими правами без згоди другого з подружжя. Можемо зробити висновок, що майнові авторські права не є об'єктом спільної сумісної власності подружжя; положення Глави 8 СК України («Право спільної сумісної власності подружжя») не поширюються на майнові авторські права, що виникли у дружини або чоловіка у зв'язку із створенням твору або на підставі договору чи закону.

На нашу думку, необхідно також проаналізувати таке проблемне питання: чи є об'єктом спільної сумісної власності подружжя авторська винагорода, що була отримана одним із подружжя внаслідок здійснення майнових авторських прав на твір, над яким автор (один із подружжя) почав працювати до реєстрації шлюбу, а закінчив свою працю у момент перебування в зареєстрованому шлюбі. Погоджуємось із точкою зору, що неприпустимим є вирішення питання про віднесення до складу спільного майна доходів від результатів інтелектуальної діяльності в залежності від часу створення твору – до або під час існування шлюбу [20, с. 162].

У зв'язку з цим, вважаємо, що в даному випадку юридичним фактом, який впливає на віднесення авторської винагороди до об'єктів спільної сумісної власності подружжя, є отримання одним із подружжя авторської винагороди, а не сам процес створення твору. У зв'язку з тим, що авторська винагорода була отримана одним із подружжя під час перебування у зареєстрованому шлюбі, така авторська винагорода є об'єктом спільної сумісної власності подружжя відповідно до положень ч. 2 ст. 61 СК України.

Окрім об'єктів авторського права та суміжних прав, до системи права інтелектуальної власності належать також об'єкти патентного права, засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг та інші об'єкти.

Зазначимо, що той член подружжя, якому належать майнові права інтелектуальної власності, що засвідчені патентом, може здійснювати дані права без згоди другого члена подружжя, оскільки у другого члена подружжя не виникають права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок. Згода другого з подружжя на здійснення майнових прав інтелектуальної власності на об'єкти патентного права необхідна лише в тому випадку, якщо права на об'єкти права інтелектуальної власності належать дружині та чоловікові спільно (зокрема, якщо дружина та чоловік спільно працювали над винаходом або є співавторами промислового зразка тощо). У такому випадку дружина та чоловік повинні бути вказані у патенті як співавтори та співвласники майнових прав на винахід, корисну модель або промисловий зразок.

Для прикладу можна навести спільну працю подружжя Кюрі. Так, Марія Склодовська-Кюрі та П'єр Кюрі спільно проводили дослідження радіоактивного хімічного елементу – радію. Як наслідок, вони винайшли метод екстракції радію та мали можливість отримати патент. Подружжя Кюрі було нагороджено Нобелівською премією, проте відмовилося від патенту на свій метод екстракції так само, як і від перспектив комерційного використання радію. На їх переконання, це суперечило б духу науки – вільному обміну знаннями [30, с. 103].

### **2.3. Подружжя як учасники договірних правовідносин**

Спільність майна подружжя передбачає певну координацію дій подружжя, інструментом якої можуть бути договори щодо відчуження такого майна, його розділення тощо. Так, дружина та чоловік мають право на укладення між собою усіх договорів, які не заборонені законом, як щодо майна, що є їхньою особистою приватною власністю, так і щодо майна, яке є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Окрім того, дружина

та чоловік мають право на укладення договорів із третіми особами (відчуження майна, користування майном).

Роль договору в цивільному та сімейному праві має певні відмінності, – у сімейному праві традиційно договір має менше значення і застосування в порівнянні з його роллю у цивільному праві, оскільки договір у сімейному праві не може бути самостійною підставою для виникнення або припинення сімейних правовідносин, він може бути тільки підставою для зміни сімейних правовідносин (виняток становить договір про патронат) [50, с. 201]. В СК України (ст. 8) закріплено положення про те, що норми ЦК України при регулюванні сімейних відносин застосовуються субсидіарно, тобто в разі неврегульованості сімейних відносин нормами СК, за умови якщо це не суперечить суті сімейних відносин. Таким чином, договір у сімейних правовідносинах має правові підстави для визнання його самостійним у порівнянні з цивільно-правовим, проте при цьому необхідно брати до уваги істотний вплив цивільно-правового договору як загальноправової бази (принципи, конструкція договору) для створення сімейного договору, а також застосування норм Цивільного кодексу України для регулювання договірних сімейних відносин у субсидіарному порядку [52, с. 223].

Таким чином, подружжя як учасники договірних правовідносин можуть укладати як суто сімейно-правові договори (тобто що можуть бути укладені винятково за участі членів сім'ї), так і цивільно-правові договори (які пов'язані з визначенням або конкретизацією правового статусу як учасників абсолютних речових відносин, припустимо, це шлюбний договір, договори між подружжям щодо відчуження майна, договори щодо утримання).

У ч. 1 ст. 626 ЦК України зазначено, що договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Ст. 627 ЦК України визначає принцип свободи договору, відповідно до якого сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього

Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості [3].

Варто зауважити, що законодавець встановлює вимоги щодо відповідності змісту правочину правам та інтересам дитини, там самим встановлює підвищену охорону прав та інтересів соціально вразливої категорії фізичних осіб. Частина 6 ст. 203 ЦК України забороняє вчинення батьками (усиновлювачами) правочинів, що суперечать правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи недієздатних дітей. Це значить, що, розпоряджаючись своїм особистим майном, батьки, усиновлювачі повинні зважати на інтереси дитини. Крім цього, слід звернути увагу на те, що у ч. 6 ст. 203 ЦК України йдеться про дітей у найширшому розумінні цього слова, тобто не лише про тих, котрі не досягли повноліття, а й про повнолітніх, але непрацездатних дітей [46, с. 106].

Сімейний кодекс, крім підвищеної охорони інтересів дитини, встановлює підвищену охорону інтересів непрацездатних членів сім'ї (ч. 8 ст. 7 СК України). Таким чином, до підстав, які тягнуть недійсність договору, укладеного одним із подружжя, можна віднести умови, за якими дитина чи непрацездатний член сім'ї позбавляються майна або можливості його одержання в майбутньому, батьки відмовляються від одержання належних дитині пенсій і інших платежів з боку держави та третіх осіб, зобов'язуються перед кредиторами майном, що належить малолітній дитині та ін. Сімейний кодекс закріпив цілу серію договорів, які можуть укладати учасники сімейних правовідносин: це договори стосовно утримання і договори, що визначають режим майна подружжя (поіменовані договори). Крім того, учасникам сімейних правовідносин надана можливість укладення інших договорів, прямо не передбачених законодавством (непоіменовані договори).

Зазначимо, що СК України закріпив особливу форму договору – шлюбний договір (Глава 10 СК України), який, на думку ряду науковців, займає особливе місце в системі сімейно-правових договорів, що обумовлено

його комплексним характером [20, с. 164]. Особливістю шлюбного договору є те, що він може включати умови, які по суті складають зміст окремих видів договорів. Так, сторони можуть включити в шлюбний договір умови щодо правового режиму їх майна, умови про надання взаємного утримання, умови, що стосуються утримання дитини.

При дослідженні питання предмету шлюбного договору, потрібно враховувати правову позицію, яка була викладена у Постанові Верховного суду України від 28 січня 2015 року у справі № 6-230цс14. Зокрема, Верховний Суд України визначив, що поряд із нормативним регулюванням правовідносин подружжя (чоловіка і жінки, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, або в будь-якому іншому шлюбі) щодо майна, набутого до шлюбу чи за час шлюбу (статті 57, 60, 61, 62 СК України) закон у статтях 7, 8, 9, 64, 74, 93-97 СК України передбачає можливість договірної регуляції цих правовідносин. Норма статті 97 СК України надає подружжю право визначати у шлюбному договорі правовий режим майна, набутого до чи під час шлюбу, та не містить заборон або обмежень цього права. Після з'ясування, що правовідносини сторін та правовий режим спірного майна урегульовано сторонами в шлюбному договорі, суд обґрунтовано, з огляду на принцип свободи договору (стаття 8 СК України, статті 6, 627 ЦК України) застосував до цих правовідносин норми шлюбного договору, а не загальні норми СК України [16].

Погоджуємось із наведеною позицією Верховного Суду України та приходимо до висновку щодо необґрунтованості та недоцільності встановлення обмеження прав сторін шлюбного договору, які містяться у ч. 5 ст. 93 СК України.

Статтею 746 ЦК України також передбачено можливість укладення договору довічного утримання також співвласниками майна, зокрема подружжям, або одним із них. У такому разі на стороні відчужувача виступають чоловік та дружина або декілька фізичних осіб-співвласників майна, що відчужується за договором [64, с. 77]. Якщо договір довічного

утримання укладається одним із подружжя чи одним із співвласників майна, що належить їм на праві спільної сумісної власності, то попередньо має бути визначено частку цього співвласника у спільному майні або встановлено порядок користування цим майном між співвласниками. Тобто для укладення договору довічного утримання одним із подружжя чи одним із співвласників майна, що перебуває у спільній сумісній власності, необхідно спочатку змінити режим права спільної сумісної власності на режим спільної часткової власності або ж укласти між собою договір про визначення порядку користування спільним сумісним майном. Якщо частку співвласника у спільному праві власності буде визначено, то згідно ст. 361 ЦК України він матиме право самостійно розпорядитися своєю часткою у праві спільної часткової власності. У випадку, коли співвласники чи подружжя визначають порядок користування майном, не припиняючи режиму спільної сумісної власності, вважаємо, що на того з них, хто укладатиме договір довічного утримання (догляду), будуть поширюватися вимоги ст. 369 ЦК України, де встановлено, що розпоряджання майном, що є у спільній сумісній власності, здійснюється за згодою всіх співвласників, якщо інше не встановлено законом, а сама згода має бути висловлена письмово і нотаріально посвідчена. Зважаючи на викладене, можемо дійти висновку, що ЦК України встановлені додаткові вимоги поряд із загальними правилами укладення договорів довічного утримання (догляду) для випадків укладення таких договорів щодо майна подружжя.

## ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

На підставі проведеного дослідження правового статусу подружжя (чоловіка, дружини) як учасників цивільних правовідносин, нами сформульовано такі висновки й пропозиції.

1. Шлюб є особливим юридичним фактом, що має міжгалузеве значення, оскільки внаслідок його укладення у подружжя виникає не тільки спеціальний сімейно-правовий, а й змінюється цивільно-правовий статус чоловіка та дружини як учасників цивільних правовідносин. З цього погляду шлюб цілком логічно включено законодавцем до переліку актів цивільного стану – адже зазначений юридичний факт безпосередньо впливає на можливості участі кожного з подружжя у різного роду цивільних правовідносинах.

Шлюб конкретизує можливі права та обов'язки подружжя не тільки у контексті речових правовідносин (виникнення права спільної сумісної власності на спільно нажите за час шлюбу майно), а й також в інших сферах цивільно-правового регулювання (немайновій, зобов'язальній – у договірних і позадоговірних зобов'язаннях, спадковій тощо).

2. Цивільно-правовий статус подружжя являє собою юридичне закріплення можливостей участі подружжя в системі цивільних правовідносин, що передбачає конкретизацію їх право- і дієздатності, а також встановлення окремих прав, обов'язків, гарантій і порядку здійснення та виконання останніх як у регулятивних, так і в охоронних цивільних правовідносинах.

У деліктних зобов'язаннях цивільно-правовий статус подружжя, як правило, передбачає відповідальність (безпосередню або субсидіарну) також і колишніх дружини, чоловіка вже як батьків за шкоду, завдану їхніми спільними народженими у шлюбі дітьми.

3. Взаємозв'язок цивільно-правового і сімейно-правового статусу дружини та чоловіка увиразнюються, серед іншого, у визначенні спеціальних

меж і порядку здійснення окремих прав подружжя у певних видах цивільних правовідносин. Передусім у цій площині слід згадати законодавчі межі та порядок здійснення прав і виконання обов'язків подружжя при вчиненні правочинів – щодо врахування інтересів сім'ї, малолітніх, неповнолітніх і непрацездатних повнолітніх дітей, отримання нотаріально посвідченої згоди іншого з подружжя при розпорядженні об'єктами спільної сумісної власності тощо.

4. Особисті немайнові правовідносини за участі подружжя у сімейному законодавстві України врегульовано передусім виходячи з наперед визначеного суб'єктного складу відповідного кола правових зв'язків, що відповідає моделі відносних правовідносин. Це зумовлює необхідність закріплення у сімейному законодавстві спеціальних гарантій здійснення особистих немайнових прав дружини і чоловіка саме у сімейних правовідносинах.

Натомість ЦК України визначає особисті немайнові права, яким відповідають обов'язки невизначеного кола суб'єктів, тому особисті немайнові права подружжя як учасників цивільних правовідносин є підкреслено абсолютними. З огляду на це у разі порушення окреслених прав дружина, чоловік можуть застосувати будь-який із допустимих способів захисту суб'єктивних цивільних прав.

5. Цивільно-правовий статус подружжя у речових відносинах визначає правові можливості дружини, чоловіка як суб'єктів права приватної власності (щодо спільного та роздільного майна) та речових прав на чужі речі.

Право спільної сумісної власності подружжя головним чином характеризують такі дві ознаки: воно виникає під час шлюбу, зареєстрованого у органах реєстрації актів цивільного стану, відповідно до законодавчої презумпції поширення дії правового режиму спільної сумісної власності на всі об'єкти (крім прямо визначених законом або договором випадків), набуті подружжям протягом дії шлюбу; рівність прав дружини і

чоловіка щодо користування і розпорядження об'єктами права спільної сумісної власності. Зазначене, однак, не виключає можливості встановлення за домовленістю між дружиною і чоловіком (відповідно до шлюбного договору зокрема) у певних ситуаціях також і правових режимів спільної часткової або індивідуальної приватної власності.

6. Правове регулювання договірних відносин, у яких можуть брати подружжя як учасники цивільних відносин, забезпечується нормами як цивільного, так і сімейного законодавства. При цьому серед відповідних договірних конструкцій варто виокремити насамперед договори, що виразняються за особливостями: 1) суб'єктного складу сторін: а) договори між подружжям; б) договори за участі подружжя (обох, або лише дружини чи чоловіка) з іншими особами; 2) правового режиму майна, що є об'єктом договірних правовідносин: а) договори щодо об'єктів спільної сумісної власності подружжя; б) договори щодо об'єктів індивідуальної приватної власності дружини, чоловіка.

На підставі проведеного дослідження сформульовано такі **пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства**:

– ст. 8 СК України викласти у такій редакції: «Якщо особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами не врегульовані цим Кодексом, до них застосовуються відповідні норми Цивільного кодексу України або інших актів цивільного законодавства, якщо це не суперечить суті сімейних відносин»;

– ч. 5 ст. 93 СК України викласти у такій редакції: «За шлюбним договором може передаватися у власність одному з подружжя нерухоме майно та інше майно, право на яке підлягає державній реєстрації, якщо інше не встановлено законом»;

– узгодити формулювання змісту ст. 60 СК України зі змістом ст. 177 ЦК України і викласти ч. 1 ст. 60 СК у такій редакції: «1. Речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, а також інші матеріальні

блага, набуті подружжям за час шлюбу, належать дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу)»;

– доповнити ст. 60 СК України новою ч. 3 такого змісту: «На зобов'язання за участі подружжя як суб'єктів права спільної сумісної власності поширюється правовий режим спільних солідарних зобов'язань, якщо інше не встановлене законом».

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод Рада Європи від 04.11.1950. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_004#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text). (дата звернення: 28.06.2020).
2. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № № 40–44. Ст. 356.
4. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3792-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 13. Ст. 64.
5. Про нотаріат: Закон України від 02 вересня 1993 року № 3425-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.
6. Про затвердження Порядку розгляду заяв про зміну імені (прізвища, по батькові) фізичної особи: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2007 № 915. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/915-2007-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 11.09.2020).
7. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року № 296/5. *Офіційний вісник Україн*. 2012. № 17. С. 66. Ст. 632.
8. Особливості посвідчення договорів відчуження спільного майна подружжя: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 11 травня 2011 року. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0032323-11>. (дата звернення: 01.11.2020).
9. Правове регулювання особистих немайнових та майнових відносин між суб'єктами сімейних правовідносин : Роз'яснення Міністерства юстиції України від 05.07.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/n0048323-11/n0048323-11>. (дата звернення: 10.05.2020).

10. Справа Хаас проти Німеччини (Haase v. Germany), 8.04.2004. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980\\_225/print](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_225/print). (дата звернення: 01.10.2020).

11. Справа «Мамчур проти України», 16.07.2015 URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974\\_a93](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a93). (дата звернення: 01.11.2020).

12. Справа «М.Т. проти України», 19.03.2019. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974\\_d46#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d46#Text). (дата звернення: 01.10.2020).

13. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя : Постанова Пленуму Верховного суду України від 22.12.2007 № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07>

14. Постанова Верховного Суду від 12 березня 2020 року у справі № 179/130/13-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88337247>. (дата звернення: 01.10.2020).

15. Постанова Верховного суду України 26 вересня 2019 року URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84545536>. (дата звернення: 01.11.2020).

16. Постанова Верховного суду України від 28 січня 2015 року у справі No 6-230цс14. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/7416F47EA7ADE281C2257DDD00492F0C](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7416F47EA7ADE281C2257DDD00492F0C). (дата звернення: 01.10.2020).

17. Рішення Конституційного Суду України від 19 вересня 2012 року № 17-рп/2012 у справі за конституційним зверненням приватного підприємства «ІКІО» щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 61 Сімейного кодексу України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-12>. (дата звернення: 01.05.2020).

18. Рішення Деснянського районного суду м. Чернігова по справі № 750/6962/19 від 30 вересня 2019 року. Єдиний державний реєстр судових

рішень : веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/>. (дата звернення: 01.10.2020).

19. Рішення Семенівського районного суду Полтавської області по справі №547/862/19 від 03 грудня 2019. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86072371>. (дата звернення: 01.10.2020).

20. Бажанова В. О. Право власності подружжя як різновид права спільної сумісної власності. *Наше право*. 2014. № 4. С. 162-166.

21. Басай О. В. Поняття юридичних фактів: теоретичний аспект. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Випуск 3 (6). С. 8-16.

22. Боднар Т. В. Здійснення подружжям права спільної сумісної власності. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 2. С. 106.

23. Боднар Т. В. Розвиток сімейно-правової доктрини. *Правова доктрина України: у 5 т. Т. 3: Доктрина приватного права України* / Н. С. Кузнєцова, Є. О. Харитонов, Р. А. Майданик та ін.; за заг. ред. Н. С. Кузнєцової. Харків : Право, 2013.

24. Вінтоняк Н. Д. «Поділ корпоративних прав» при поділі спільної сумісної власності подружжя. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2015. Вип. 38. С. 40-51.

25. Гузь Л.Є., Гузь А.В. Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України. Харків : Фактор, 2011. 576 с.

26. Данилюк Ю. В. Окремі проблемні питання класифікації юридичних фактів у конституційному праві України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2010. № 2. С. 7–18.

27. Дербакова Ю. Л. Цивільна правосуб'єктність неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. 20 с.

28. Євко В. Ю. Розпорядження дружиною, чоловіком часткою у праві спільної власності подружжя на нерухоме майно. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. Вип. 4. С. 223-234.
29. Жилінкова І. В. Деякі питання права спільної власності за новим Цивільним кодексом України. *Українське комерційне право*. 2004. № 5. С. 66.
30. Жилінкова І. Проблеми здійснення суб'єктивних цивільних прав. *Вісник академії правових наук України*. 2018. №5. С. 99-107.
31. Жилінкова І.В. Особливості здійснення суб'єктивних цивільних прав. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 1. С. 100–107.
32. Кожевникова В. О. Межі здійснення суб'єктивних сімейних прав. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 4. С. 179-184.
33. Кожевникова В. О. Правове регулювання здійснення та обмеження окремих майнових прав подружжя. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 3. С. 154-157.
34. Кожевникова В. О. Межі та обмеження здійснення права на визначення та зміну імені дитини. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 165-169.
35. Кот О. О. Особливості захисту особистих та інших немайнових прав. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав* : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова. Харків, 2018. С. 43-47.
36. Красицька Л. В. Прогалини у регулюванні сімейних відносин. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна, Харків, 25 трав. 2018 р. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. обласний осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків : ХНУВС, 2017. С. 96-99.
37. Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести : підручник. 2-ге вид., випр. і допов. Київ : Юрінком Ін-тер, 2019. 584 с.

38. Майданик Л. Р. Здійснення спільних майнових прав інтелектуальної власності подружжя на твір за цивільним законодавством України. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2017. № 2. С. 12–17.

39. Майданик Р. А. Цивільне право : Загальна частина. Т. 1 : Вступ у цивільне право. Київ, 2012. 472 с.

40. Майданик Р.А. Розвиток приватного права України: монографія. Київ : Алерта, 2016. 226 с.

41. Маркович Х. М. Поділ спільного майна у фактичних шлюбних відносинах: теоретичний та практичний аспекти. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2016. № 850. С. 399–405.

42. Менджул М.В. Принцип найкращих інтересів дитини в практиці ЄСПЛ. Чотирнадцяті юридичні читання. *Проблеми імплементації національного законодавства до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. До 185-річчя НПУ імені М. П. Драгоманова; до 70-річчя Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України* : матеріали міжнародної наукової конференції, 17-18 квітня 2019 року / ред. кол. : В. П. Андрущенко, Ю. С. Шемшученко та ін. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. С. 191-194.

43. Менджул М.В. Застосування принципів сімейного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 49- 53.

44. Менджул М. В. Зміст принципу найкращих інтересів дитини та його практичне застосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2019. Випуск 56. Том 1. С. 87-91.

45. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. – 5- те вид., перероб. і допов. / за ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В.В. Луця. Київ : Юрінком Інтер, 2013. Т. I. 832 с.

46. Некрасова О. В. Розвиток договору як регулятора сімейних відносин. *Учен. зап. Таврич. нац. ун-та ім. В. И. Вернадского. Серія «Юридические науки»*. 2011. Том 24 (63). № 2. С. 106.

47. Пацурківський Ю.П. Принцип здійснення цивільних прав: структурно-функціональний аналіз. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2011. Вип. 604: Правознавство. С. 50-56.

48. Пленюк М. Поняття юридичного факту в доктрині цивільного права: історія і сучасність. *Юридична Україна*. 2014. № 11. С. 58-62.

49. Простибоженко О.С. Гармонізація законодавства України із законодавством держав-членів Європейського Союзу щодо правового режиму спільності майна подружжя : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака. Київ, 2017. 20 с.

50. Розгон, О. В. Договори у сімейному праві України: монографія. Київ : Ін Юре, 2018. 301с.

51. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України : Науково-практичний коментар. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. С. 151.

52. Сафончик О. І. Шлюбні правовідносини в Україні: теорія і практика : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2018. 451 с.

53. Сафончик О.І. Правові аспекти видачі документів про державну реєстрацію актів цивільного стану у сфері інформаційних технологій в Україні. *Часопис цивілістики*. 2019. № 32. С. 76-80.

54. Сибилев М. Н. Договорное регулирование семейных отношений: становление и современное состояние законодательства, направления научных исследований. Харьковская цивилистическая школа: антология семейного права: монография / В. К. Антошкина, В. И. Борисова, И. В. Жилинкова и др.; под общ. ред. д-ра юрид. наук, проф. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков : Право, 2013. Разд. 2, гл. 1. С. 44.

55. Синегубов О. В. Здійснення особистого немайнового права дитини на належне батьківське виховання та його захист. *Наше право*. 2014. № 1. С. 127-136.

56. Сімейне право України : підручник / за заг. ред. Т. В. Боднар та О. В. Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 520 с.
57. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. Жилінкової. Харків : Ксилон, 2008. 855 с.
58. Сімутіна Я. В. Юридичні факти і динаміка трудових правовідносин. *Юридичний вісник*. 2015. № 3 (36). С. 109–113.
59. Слипченко С. А. Имя как объект личных неимущественных прав // Проблеми цивільного права та процесу (пам'яті проф. О. А. Пушкіна): матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 26 трав. 2007 р. / під ред. В. А. Кройтора, Р. Б. Шишки, С. О. Мічуріна. Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2007. С. 60.
60. Сліпущко О. Політичний і фінансово-економічний словник. Київ : Видавництво «Криниця», 2019. 390 с.
61. Сліпченко С. О. Особисті немайнові правовідносини щодо оборотоздатних об'єктів: моногр. Харків: Діса плюс, 2013. 552 с.
62. Сучасні проблеми цивільного права та процесу : навч. посіб. / С. О. Сліпченко, О. В. Синегубов, В. А. Кройтор та ін. за ред. Ю. М. Жорнокуя та Л. В. Красицької. Харків : Право, 2017. 808 с.
63. Тичковська О. В. Правовий режим спільної власності подружжя. *Молодий вчений*. 2017. № 5.1. С. 137–141.
64. Ткаченко М. В. Поняття та сутність договору довічного утримання. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. Республіка Молдова, 2017. № 3. С. 76–79.
65. Філософія: Словник-довідник : навч. посібник / За ред. І. Ф. Надольного, І. П. Пилипенка, В. Г. Чернеця. 3-є вид., доп., випр. і перероб. Київ : НАКККіМ, 2011. 480 с.
66. Харитонova О.І. Правовідносини інтелектуальної власності, що виникають внаслідок створення результатів творчої діяльності (концептуальні засади) : моногр. Одеса : Фенікс, 2011. 346 с.

67. Хобор Р. Б. Шлюбний договір як регулятор майнових відносин подружжя за законодавством Франції. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjucv\\_2015\\_3\\_18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjucv_2015_3_18). (дата звернення: 01.11.2020).

68. Цивільне та сімейне право України : навч. посіб. / за ред. д-ра юрид. наук, проф. Є. О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2018. 581 с.

69. Чорна Ж.Л. Відшкодування завданої шкоди малолітнім та неповнолітнім як форма захисту порушених майнових прав. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2014. № 39. С. 289-295.

70. Явор О.А. Юридичні факти в сімейному праві України : Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого Міністерства освіти і науки України, Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2018. 488 с.